

Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno

V obravnavanju vprašanj, kako so se v desetletju pred vojno krepile in povezovale demokratične sile slovenskega naroda, da je že pred aprilskim zlomom nastala njihova enotnost pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, se omejujem na ta problem v letih 1931—1937.

V kratkem pregledu političnega razvoja na Slovenskem do leta 1930 omenjam, kako se je v nekaterih obdobjih širilo demokratično gibanje. Po tem uvodu obravnavam naraščanje demokratičnega gibanja v odporu proti šestojanuarski diktaturi, prvo široko povezovanje demokratičnih struj študentov na ljubljanski univerzi v letih 1931—1933 in širjenje vpliva obnovljene komunistične stranke med slovenskim ljudstvom. Osrednje vprašanje referata so prizadevanja komunistov za sodelovanje vseh demokratičnih skupin in struj v ljudski fronti, formiranje kmečko-delavskega gibanja leta 1936 kot njene prve oblike in ustanovitev Komunistične partije Slovenije aprila 1937, ki si je zastavila za cilj združitev vseh demokratičnih sil in vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva. Na koncu dodajam kratek pregled razvoja ljudske fronte na Slovenskem v letih 1937—1941.

Medtem ko je okvirni pregled povzetek po literaturi, sem za obravnavana vprašanja v letih 1931—1937 v pretežni meri uporabljal arhivske vire. Ti pa so fragmentarni, saj še nisem mogel uporabljati bogatega arhivskega gradiva v Arhivu Slovenije. Šele tedaj, ko bo to gradivo dostopno, bo možno kritično osvetliti marsikako odprto ali enostransko podano vprašanje.*

Obravnavano obdobje je šele na začetku znanstvenega preučevanja (Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941, Ljubljana 1965, str. 5), doslej objavljena dela, ki sem jih lahko uporabil, so v glavnem spominškega značaja ali pa so napisana po časopisnih virih. Na enakih virih slone tudi politične analize tega obdobja.

Prvo široko povezovanje demokratičnih sil slovenskega naroda so sprožili liberalni Mladoslavenci, ki so zahtevali radikalno narodno politiko in Zedinjeno Slovenijo ter konservativno geslo »Vse za vero, dom, cesarja!« zamenjali z geslom »Vse za narod, svobodo in napredek!«. Na številnih taborih v letih 1868 do 1871 so se zbirale velike množice ljudstva, ki je bilo zaradi gospodarske krize in narodnega zatiranja revolucionarno razpoloženo. Toda slovenska

* Konec leta 1966 so ti arhivski fondi le postali dostopni. Ker pa so izredno obsežni, bo potrebno precej časa za njihov pregled in preučitev.

Za objavo sem referat le v manjši meri lahko redigiral, ker mi je uredništvo namesto nepregledanega ciklostiliranega rokopisa poslalo v pregled krtačni odtis že stavljenega referata.

buržoazija ni šla v revolucijo. Taborsko revolucionarno demokratično gibanje slovenskega naroda je zamrlo, še preden se je dobro razvilo.¹

Začela se je petnajstletna doba »slogaštva« slovenskega liberalizma s konservativci, doba kompromisov in oportunizma, v kateri je liberalizem zgubljal svoje pozicije, konservatizem pa jih je krepil in pripravljajal osnovo za širok nastop klerikalizma po prvem slovenskem katoliškem shođu leta 1892 v Ljubljani. Klerikalni stranki je zlasti pripomogel k razmahu demokratični dr. J. E. Krek s svojim socialnim delom, vendar je bil odrinjen od vodstva, ki so se ga polastili reakcionarni vrhovi okrog dr. I. Šušteršiča. Oslabljeni liberalizem je ostal v obrambi. Klerikalni pohod bi moglo zadržati nastajajoče delavsko gibanje, če se slovenska socialna demokracija, obremenjena z vrsto slabosti, ne bi omejevala na ozke interese delavcev kot »nekakšna verska sekta«, zakaj po Cankarjevi kritiki »stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke«.

To razmerje v slovenskem političnem življenju se je kazalo na vsakokratnih volitvah pred prvo svetovno vojno, na katerih je klerikalna stranka dobivala absolutno večino oddanih glasov in s tem največ poslancev, da si je pridobila politično vodstvo Slovencev, čeprav razen na Kranjskem nikjer ni »zbrala v svojih vrstah ogromne večine slovenskega naroda«,² če primerjamo število oddanih glasov s številom volilnih upravičencev.

Na Kranjskem je klerikalna stranka leta 1907 dobila glasove 48 % volilnih upravičencev (liberalna 12 %), leta 1911 pa skoraj 55 % (liberalna 19 %), s čimer je dosegla najvišji vzpon, ki pa se je že zaustavil. Na Štajerskem je bila klerikalna stranka leta 1911 na višku svoje moči, ko je dobila glasove 32,5 % (liberalci 12 %) vseh volilnih udeležencev in so liberalci ostali brez poslanca. Na Goriškem je klerikalna stranka leta 1907 dobila 38 % (liberalna 31 %), leta 1911 ob znatno nižji udeležbi volivcev pa glasove 26 % (liberalna 18 %) vseh volilnih upravičencev. Na Koroškem, v Trstu in Istri pa ni prišlo do ločitve, ampak je slovenski meščanski tabor ostal enoten. Abstinenca je bila na Goriškem leta 1911 kar 50 %, na Štajerskem 40 %, na Kranjskem pa le 13 %.

Socialna demokracija je na ožjem slovenskem narodnostnem ozemlju leta 1907 dobila glasove 7 % vseh volilnih upravičencev, leta 1911 pa 10 % (na širšem slovenskem ozemlju z mešanimi sodnimi okraji celo 10 % in 11 %) in je stalno naraščala. Krepila se je v industrijskih in rudarskih centrih ter se polagoma širila tudi izven njih.

Klerikalna stranka je leta 1907 dobila 17 poslancev, leta 1911 pa 19, liberalci leta 1907 4 in leta 1911 2 poslance. JSDS sicer ni dobila nobenega poslanca, vendar pa je socialna demokracija na slovenskem in narodnomešanem ozemlju leta 1907 dobila kar 7, leta 1911 pa 3 poslance. Ob proporcionalnem sistemu bi delavsko gibanje tudi na Kranjskem in Goriškem dobilo svoje poslance.³

To že kar tradicionalno razmerje v slovenskem političnem življenju se je konec leta 1917 vse hitreje prvič začelo menjati in se je močno spremenilo po

¹ Ferdo Gestrin - Vasilij Melik, Slovenska zgodovina. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950, str. 91—99; isti, Slovenska zgodovina, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1966, str. 172—178.

² Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Prosvetna zveza Ljubljana 1958, str. 321.

³ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem. Slovenska matica Ljubljana 1965, str. 273—275, 278, 292, 306, 394—398.

razpadu Avstro-Ogrske in nastanku Jugoslavije. Revolucionarno vrenje je zajelo delavce, kmete in vojake. V številnih krajih so se vrstili krajevni nemiri in upori. To široko revolucionarno-demokratsko gibanje je bilo stihijsko, nepovezano in brez vodstva. Slovenska socialna demokracija tudi po Cankarjevi ostri kritiki ni videla naroda, kolikor pa ga je videla, je bilo to le dušenje in preprečevanje revolucionarnega razpoloženja slovenskega ljudstva. Hkrati je desničarsko vodstvo JSDS tesno sodelovalo v narodni in deželni vladi z meščanskima strankama pri vzpostavljanju in krepitvi buržoazne oblasti, ki je bila do zadušitve splošne stavke konec aprila 1920 bolj ali manj nestabilna.

V tej revolucionarni dobi ni bilo subjektivne sile, revolucionarne stranke, ki bi mogla povezati revolucionarno-demokratske množice. Odcepitev levega krila iz JSDS in ustanovitev Delavske socialistične stranke za Slovenijo marca 1920, ki se je na kongresu 11. aprila 1920 zedinila s SDSJ(k), je prišla prekasno, da bi mogla v celoti odigrati to vlogo, ker so precejšen del revolucionarno-demokratskih množic že pridobivale stare in nove meščanske stranke, ki so nastopale z novimi, radikalnimi gesli, prilagojenimi takratnemu razpoloženju in težnjam ljudstva. Ta proces se je še hitreje razvijal po porazu železničarske stavke, ko je delavsko gibanje po kratkotrajni popolni enotnosti prešlo iz svoje kulminacije.⁴

Zato je bila politična slika 28. novembra 1920 na volitvah v ustavodajno skupščino izraz razmer v obdobju utrditve buržoazne oblasti in krepitve meščanskih strank. Tako je klerikalna stranka dobila 27% glasov vseh volilnih upravičencev (30% manj kot 1911) in 15 poslancev, liberalne stranke 25% (75% več kot 1911) in 13 poslancev, delavski stranki pa 22% (skoraj štirikrat več kot leta 1911) in 12 poslancev, 26% volilnih upravičencev pa ni glasovalo.⁵ Klerikalna stranka je zaradi preusmeritve volivcev in proporcionalnega sistema izgubila legitimacijo, da sama predstavlja slovenski narod.

Po tem porazu je šla klerikalna stranka na sistematično delo za pridobitev izgubljenih volivcev. Kot opozicijska stranka je z geslom za avtonomijo Slovenije na volitvah leta 1923 dobila kar 43% glasov vseh volilnih upravičencev (in 21 poslancev od 26), liberalne stranke 19% (in 4 poslance), Nemci 2% in enega poslanca, delavske liste 7%, 29% volivcev pa se volitev ni udeležilo.

Leta 1925 je klerikalna stranka že nekoliko nazadovala, ko je dobila 40% (in 20 poslancev), liberalne stranke 26% (in 6 poslancev), delavske stranke pa niti 5% glasov vseh volilnih upravičencev. Na zadnjih tajnih državnoborskih volitvah leta 1927 je klerikalna stranka dobila slabih 40% (in 20 poslancev), liberalne stranke 19% (5 poslancev) in delavske liste ponovno 7% (socialisti enega poslanca), abstinenca pa je narasla od prejšnjih 29% na 34,5%.⁶ V tem obdobju relativne konsolidacije kapitalizma so slovenskemu narodu vladale reakcionarne meščanske stranke, ki so se z velikosrbskimi strankami izmenično vrstile na oblasti.

Delavsko gibanje je bilo po letu 1920 oslABLJENO in razcepljeno. Komunistična stranka v Sloveniji se je kljub stalnemu preganjanju in nekaterim no-

⁴ Fondi Narodnega sveta 1918, zapisniki narodne in deželne vlade 1918—1920 in poverjeništa za notranje zadeve 1918—1920 v Arhivu Slovenije. (Kjer pri dokumentih ne navajam arhiva, pomeni, da je dokument v arhivu CK ZKS.)

⁵ Vasilij Melik, Izidi volitev v konstituantno leta 1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962, št. 1, str. 46.

⁶ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941. Mladinska knjiga Ljubljana 1965, str. 251, 310 in 364.

tranjim krizam uveljavljala v mnogih akcijah ter začela poudarjati potrebo po enotni delavski fronti, v čemer je delno uspela ob volitvah in med študenti na univerzi.

Medtem ko je bil liberalni tabor razcepljen na več strank, je ostal klerikalni dolgo časa enoten, če izvzamemo ponesrečen Šušteršičev poskus cepitve SLS. Toda po daljšem sporu krščanskosocialistične JSZ s SLS se je JSZ septembra 1928 rešila njenega varuštva, se odločila za samostojno pot in napovedala boj kapitalističnemu sistemu. Približno v istem času so se klerikalni stranki uprli tudi katoliški študentje in dijaki, zbrani okrog lista Križ na gori in Križ ter se povezovali z JSZ. Do manjše opozicije v liberalnem taboru je prišlo v akademskem društvu Triglav.⁷

Ko se je konec leta 1928 po strelih v skupščini poglabljala politična kriza jugoslovanske družbe, je kralj Aleksander uvedel šestojanuarsko diktaturo. Z njo je hotel utrditi buržoazno oblast, toda razvoj je kmalu začel teči drugače. Ker je diktatura še zaostila vrsto perečih družbenih vprašanj, je povzročila nove krize buržoazne oblasti. Na drugi strani je sprožila krepitev demokratičnih sil in njihovo povezovanje, kar je v zadnjih mesecih pred aprilsko vojno na Slovenskem privedlo do enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda.

* * *

Meščanske stranke so pasivno sprejele diktaturo in svoj razpust, KPJ pa je takoj začela boj proti diktaturi s širjenjem letakov. PK KPJ in PK SKOJ za Slovenijo sta 12. januarja izdala letak, v katerem sta poudarjala, da je »edini izhod oborožena vstaja, upor. V revoluciji in diktaturi proletariata je rešitev«. Kmete in delavce sta pozvala »v enotno fronto proti diktaturi«. ⁸ Ta in podobni pozivi na vstajo, ko ni bilo revolucionarne situacije, so partijo vse bolj izolirali od množic. Toda s svojim neustrašnim odporom so si do pomladi 1930, ko je policiji uspelo razbiti partijsko organizacijo v Sloveniji, komunisti le pridobili nove simpatije.

Od leta 1929 so se krščanski socialisti večkrat izrekli za enotno fronto delavstva.⁹ Toda ta predlog je naletel na negativen odmev pri komunistih, socialistični Delavec pa je 10. aprila 1929 odgovoril Delavski pravici, da ta klic ni nov, ker so ga že uporabljali komunisti, da bi ribarili v kalnem. Socialisti so kar sami krepili svoje pozicije in prav med gospodarsko krizo širili svoje sindikalne organizacije¹⁰ ter začeli misliti na obnovev socialistične stranke.

Naraščajoča velika gospodarska kriza je pospešila krizo šestojanuarskega režima. Zato je kralj 3. septembra 1931 izdal oktroirano ustavo in z lažnim parlamentarizmom pokrival odkrito diktaturo, da bi zavrl naraščanje ljudskega nezadovoljstva.

⁷ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga. Cankarjeva založba Ljubljana 1960, str. 107—111, 122—128, 139.

⁸ Letak »Proti vojaško-fašistični diktaturi!« Letak PK za prvi maj 1929 priznava, da še ni »nobenega odkritega boja« in poziva, naj se prvega maja »začne z bojem«. Podobno govori letak MK KPS in SKOJ za Ljubljano iz avgusta 1929, da proletariat res še ni šel na ulice, ker še ni oborožen, kljub temu pa MK misli, »da se že nahajamo v začetku državljanske vojne«.

⁹ Glej opombo 7, str. 116.

¹⁰ Leta 1929 je imel URSSJ v Sloveniji 4000 članov, leta 1930 že 8700, leta 1931 pa 9804 člane (Delavska politika, 19. IX. 1931).

Pol leta po razbitju komunistične stranke v Sloveniji se je že začelo njeno obnavljanje, ko je Boris Kidrič novembra 1930 prišel iz zapora. Takoj je začel iskati stike s komunisti v Ljubljani in jih povezovati. Novo partijsko vodstvo je že do začetka leta 1931 obnovilo organizacijo na ljubljanski univerzi in z njeno pomočjo vzpostavljalo zveze z organizacijami v delavskih središčih in na podeželju.¹¹ Svojo politično dejavnost je novo pokrajinsko partijsko vodstvo spčetka osredotočilo med študente na univerzi in doseglo pomembne uspehe pri ustvarjanju enotnosti demokratičnih študentov iz vseh treh slovenskih političnih taborov.

Med diktaturo je študentsko politično življenje do jeseni 1931 zamrlo. Komunisti in levičarji tedaj niso imeli lastnega študentskega kluba, temveč so se vključevali v klerikalne in liberalne ter v njih krepili demokratično opozicijo. Klerikalna društva Danico, Zarjo, Borbo in Cirilsko društvo so dobili v roke demokratični akademiki, zbrani okrog lista Križ, v Njivi so bili levičarji, v nacionalističnem Triglavu so prevladovali demokratični akademiki, v nacionalističnem Jadranu so ostali v manjšini. Ta društva razen Jadrana so se novembra 1931 sporazumela za skupen boj proti diktaturi in za razširitev univerze. Po tem akcijskem sporazumu so demokratični študenti izvedli vrsto političnih nastopov.

Levičarski študenti so 3. novembra 1931 demonstrirali proti diktaturi, komunisti pa trosili letake s pozivom na bojkot volitev 8. novembra in na »oborožen boj za kmetško-delavsko vladu« ter »slovensko sovjetsko republiko«. ¹² Čez dva dni so se demonstracije pred univerzo ponovile, 15. decembra pa so demonstranti izpred univerze odšli po ljubljanskih ulicah in vzklikali proti šestojanuarskemu režimu ter se spopadli s policijo, zaradi česar je bila univerza nekaj tednov zaprta. Demokratični katoliški študenti so za novo leto 1932 poslali dr. Korošču spomenico, v kateri so mu zaradi sodelovanja v Živkovičevi diktatorski vladi odrekli pravico, da si lasti vodstvo slovenskega naroda. Do novih demonstracij vseh demokratičnih študentov na ljubljanski univerzi proti diktaturi je prišlo 27. januarja 1932. Zveza slušateljev ljubljanske univerze je 27. februarja sklicala protestno skupščino, 19. maja pa se je začela tridnevna protestna stavka.¹³ Te demonstracije so komunisti »izkoristili z razdeljevanjem letakov in vzklikanjem izrazito komunističnih parol«. ¹⁴

Val demonstracij proti diktaturi je tedaj zajel tudi beograjsko in zagrebško univerzo. Na pobudo komunistov je prišlo do konference opozicijskih študentov z vseh treh univerz, ki pa niso hoteli sprejeti sektaških komunističnih gesel.¹⁵ Zedinili so se o zahtevah po ukinitvi diktature, izvolitvi ustavodajne skupščine in federativni preureditvi države.¹⁶

Novembra 1932 je univerzitetni komite začel izdajati ilegalne Rdeče signale, revolucionarno glasilo študentov. Decembra 1932 v 2. številki še govore o pripravah za oboroženo vstajo. Ko je CK KPJ opozoril na to nepravilnost,

¹¹ Zdenka Kidrič, Uz ponovno rodjenje Partije posle šestojanuarske diktature. Četrdeset godina, 2 knjiga. Kultura Beograd 1960, str. 72.

¹² OKJ komunistične stranke, »Slovensko delovno ljudstvo«.

¹³ Demonstracije jugoslovanskih študentov. Tribuna, 27. IV. 1959.

¹⁴ Poročilo oblastnega komiteja CK KPJ, »Slovenija«, pismo 2 (19. VII. 1932).

¹⁵ Poročilo »1. juli 1932 R«.

¹⁶ Vojo Rajčević, Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu izmedju dva rata 1918—1941. Mladost Zagreb 1959, str. 132.

ki se je ponavljala tudi v letakih, je pokrajinski komite priznal zgrešenost takih gesel in dodal, da so pač »posledica slabe tradicije«. ¹⁷

Študenti so novembra 1932 demonstrirali proti slabemu ravnanju s političnimi zaporniki, 14. januarja 1933 proti nameravani ukinitvi nekaterih fakultet, februarja so začeli daljšo stavko, 29. oktobra pa so vsa študentska društva poslala pravosodnemu ministru protestno resolucijo proti slabemu ravnanju s političnimi zaporniki v Sremski Mitrovici, ki so bili tedaj v gladovni stavki.

Ta dveletni boj demokratične študentske mladine se ni omejeval le na ohranitev in razširitev slovenske univerze, ampak je imel širok politični značaj v boju proti šestojanuarski diktaturi za demokratične svoboščine, enakopravnost slovenskega naroda, federativno preureditev države itd. Na tej politični osnovi so se krepile demokratične sile med študenti in se povezovale, da je nastala široka enotnost mlade inteligence iz vseh treh taborov.

To je bilo velikega pomena ne samo za uspeh bojev na sami univerzi, temveč še bolj kot zgled slovenskemu ljudstvu, ki je s simpatijo spremljalo boje na univerzi. Enotnost napredne mladine pa je svoje morda največje uspehe dosegla šele v kasnejših letih, ko so najaktivnejši v teh študentskih nastopih po izkušnjah z univerze krepili demokratične skupine in struje v obeh tradicionalnih meščanskih taborih in sodelovali pri dokončnem oblikovanju enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda.

Klerikalna in liberalna buržoazija sta se zavedali, da je skupno nastopanje študentov resno načelo enotnost njunih taborov. Zato sta sistematično začeli protinapad na mlade upornike, da bi zajezili ta razvoj.

Iz nacionalističnega Jadrana so že februarja 1932 izključili skupino študentov na čelu s podpredsednikom Tonetom Tomšičem, toda samo z enim glasom večine. ¹⁸ Društvo Triglav je bilo odpornejše, ¹⁹ zato je priskočila na pomoč policija in društvo 21. marca 1934 razpustila. Nato so triglavani ustanovili Mladi Triglav, ki je bil čez dve leti tudi razpuščen, decembra 1936 pa levičarji Slovenski klub.

Klerikalno vodstvo je proti svojim uporniškim študentom poslalo dr. Lamberta Ehrlicha, ki ga je škof leta 1931 imenoval za duhovnega vodjo katoliških akademikov. Do jeseni 1932 mu je uspelo zbrati prvo zvesto skupino in osvojiti društvo Zarjo, medtem ko je Borba čvrsto odbijala njegove napade, ²⁰ dokler je novembra 1933 policija ni razpustila. Jeseni 1934 so Ehrlichovi stražarji osvojili še Danico, krščanski socialisti in križarji pa so se od leta 1937 utrjevali v Zarji. Tako je v katoliškem taboru prišlo do diferenciacije na klerofašiste, ki so bili na čelu klerikalni stranki zvestih študentov, in na demokratično strujo, ki je prelomila s slovenskim klerikalizmom.

V tem času se je začelo razčiščevanje tudi v slovenski kulturi. Partija je decembra 1932 začela izdajati revijo Književnost, mesečnik za umetnost in znanost, ki jo je urejal Bratko Kreft. Izhajala je do leta 1935. Z marksistično kritiko je posegala v slovensko družbeno življenje in prispevala k osvetljevanju in razjasnitvi perečih vprašanj.

Leta 1932 je prišlo do krize Ljubljanskega zvona, ker je liberalna založnica zaradi Vidmarjeve knjige Kulturni problemi slovenstva zahtevala, naj Zvo-

¹⁷ Iz Slovenije, od 7. II. 33, PK.

¹⁸ Alenka Nedog, Tone Tomšič, doneski k življenjepisu (rokopis).

¹⁹ Triglav, beseda o našem delu, 1933.

²⁰ Borci, 1933.

novo uredništvo in uredništvo knjižne zbirke Slovenske poti ne objavljata ničesar, kar bi nasprotovalo unitarističnim načelom šestojanuarskega režima. Zato je del Zvonovih sodelavcev odstopil in ustanovil neodvisno revijo Sodobnost pod uredništvom dr. Ferda Kozaka, ki se je leta 1937 naslonil predvsem na marksistične sodelavce.²¹

Šestojanuarska diktatura z narodnim in političnim zatiranjem ter splošno ubožanje zaradi gospodarske krize so kopičili nezadovoljstvo med slovenskim ljudstvom. Komunisti so se zavedali, da nastajajo ugodnejše okoliščine za politično delo. V ta namen je vodstvo komunistične stranke februarja 1932 začelo izdajati ilegalni list Rdeči prapor, ki se je predstavil bralcem, da »je edino slovensko pravo kmečko in delavsko glasilo«, ki bo kazal »edino pot do osvoboditve. Ta pot je borba...« Velike naloge pa ni mogel izpolniti v večji meri, ker je neredno izhajal v nakladi nekaj sto izvodov (od 200 do 900), ter tako krožil v glavnem le med komunisti in simpatizerji.

Komunisti so ustvarjali prva oporišča v sindikatih in delavskih društvih, dobili so vpliv na levo krilo v vrstah Krekovih družin, mladinski organizaciji JSZ. Njihov list Mladi plamen je spomladi 1933 postal celo skojevsko glasilo. Trboveljske revirje so julija 1933 razgibale nekajdnevne demonstracije rudarskih žena, gladovni stavki rudarjev, v katerih so komunisti dosegli enoten nastop delavstva vseh sindikalnih smeri, pa sta poleti 1934 odmevali po vsej Sloveniji in dobili široko moralno podporo pri ljudstvu.

Poleti 1932 je pokrajinsko vodstvo opazalo, da so kmetje celo »bolj pripravljeni na borbo kot delavci«. To so ugotovili na Notranjskem. »Najboljšo akcijo med kmeti vrše spontano bivši ruski ujetniki, ki so bili v rdeči vojski.«²² Toda takih spontanih revolucionarnih žarišč je bilo tudi drugod še precej in sicer so se obnavljala povsod tam, kjer so nastala v revolucionarnem vrenju po prvi svetovni vojni. Vendar komunisti še dlje časa niso dobili stikov s temi skupinami, ki so še naprej ostale izolirane. Kljub temu pa so bile politično dokaj aktivne, saj so marsikje na podeželju bile jedro spontanega odpora proti diktaturi in širile krog svojih somišljenikov.

Okrog Maribora so narodnorevolucionarno gibanje širili krščanskosocialistični duhovniki (Lampret, Smon in drugi), »ki sprejemajo marksizem, metode boja... našo taktiko, pripravljeni so delati uradno s partijo...«^{22a} Sami so se imeli za krščanske kolektiviste in so Korošcu v vsem nasprotovali in to že od leta 1928.²³

Klerikalna stranka, kompromitirana z udeležbo v šestojanuarskih vladah (dr. Korošec do 29. septembra 1930 in ing. Serbec do 2. septembra 1931), si je želela utrditi omajani vpliv in je 8. maja 1932 začela prirejati proslave Koroščeve šestdesetletnice. Ker se je proslava v Ljubljani spremenila v demonstracije, so bila ta slavja drugod prepovedana. Kljub temu so se množice zbirale in demonstrirale proti diktaturi: 15. maja v Domžalah, Mengšu in Komendi ter 22. maja v Dolu pri Ljubljani, v Preddvoru in Šenčurju pa so množice istega dne razbile režimska shoda. Začelo se je gibanje zelenih kravat,

²¹ Franc Zadavec, Ferdo Kozak kot urednik Sodobnosti. Naša sodobnost 1958, str. 1099.

²² Izveštaj o razgovoru sa pretstavnikom slov. Oblasnog komiteta, 12. IX. 1932, Sommer.

^{22a} Prav tam.

²³ V nove zarje, zbornik ob desetletnici Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LR Slovenije, Ljubljana 1959, str. 49.

ki ga je žandarmerija temeljito zatirala z aretacijami.²⁴ Vse to je radikaliziralo ljudsko razpoloženje. Višek je doseglo s »slovensko deklaracijo« ali »punktacijami«, ki jih je konec decembra izdala SLS in so jih kot anonimen letak začeli širiti njeni privrženci, zaradi česar je policija že konec januarja odvedla Korošca in nekaj njegovih sodelavcev v konfinacijo.

Ta klerikalna dejavnost je bila le Koroščeva taktika za domačo rabo, za pridobitev izgubljenih pozicij SLS. Korošec, ki je leta 1927 po sporazumu z radikali opustil avtonomistični program, je ostal po odhodu iz šestojanuarske vlade povezan z radikalnim disidentom dr. Milanom Stojadinovičem, tedaj režimskim poslancem. Stojadinoviču je prek Ivana Vesenjaka sporočil, da je struja v SLS okrog Kulovca in Stanovnika »zašla v popoln ekstrem federalizma in republikanizma in vzdržuje najtesnejše zveze z radičevci«, Korošec in Vesenjaka s prijatelji pa »se ne strinjajo s federacijo in tako politično borbo, ampak le propagirajo soglasnost z opozicijo.«²⁵

Od septembra 1931 je v šestojanuarski vladi sodelovala slovenska liberalna buržoazija, ki je vstopila v režimsko stranko JRKD. Junija 1932 je bil njen ustanovni zbor za dravsko banovino. Toda poskus s to stranko, ki naj bi podprla šestojanuarski režim, se na Slovenskem ni obnesel, saj se je kmalu celo v krogih JRKD začel pojavljati vse večji odpor in nezadovoljstvo, »začel se je razkroj in to celo v vodstvu stranke. Spoznavali so, da organizacija JRKD nima prave in iskrene opore v množicah in da je ta organizacija le v nekaterih krajih v Sloveniji...«²⁶

JRKD, ki se je julija 1933 preimenovala v JNS, je ostala osamljena v liberalnem taboru, v katerem se je širilo razočaranje nad šestojanuarsko diktaturo in želja po demokraciji.

Podoben razvoj se je že prej začel v klerikalnem taboru, ki se je znašel pod dvojnimi klavirji. Na eni strani so ga hudo prizadejali razni ukrepi diktatorskega režima, na drugi pa razpadanje lastnih vrst, ki je bilo najbolj izrazito med katoliškimi študenti na ljubljanski univerzi, kjer je prišlo do pravega upora proti klerikalnemu vodstvu in njegovi politiki. Tako so se klerikalni voditelji znašli v zares neugodnem položaju. Po priznanju dr. Mihe Kreka, ki je takrat opravljal posle predsedstva ilegalne SLS, so bili »v brezizgledni opoziciji; imeli na glavi šenčurski proces, mnogi stebri naše organizacije so se majali...«^{26a}

Tako sta oba tradicionalna meščanska tabora zašla v krizo in se začela krhati. Iz njunih nekdanjih privrženecv se je širil krog »nezadovoljnežev«, kot je žandarmerija v zaupnih poročilih označevala privrženca tega spontanega gibanja proti diktaturi. Nezadovoljno slovensko ljudstvo je težilo po svobodi, narodni enakopravnosti, demokraciji in radikalnem reševanju kričečih socialnih vprašanj. Pripravljeno je bilo, da se za te svoje težnje tudi bori. To je pokazalo z odporom proti plačevanju visokih davkov in rubežnim, različnimi nastopi in demonstracijami proti režimu, ne boječ se kordonov orožnikov, pripravljenih na streljanje. Med naraščajočimi mezdnimi gibanji in stavkami pa so poganjale prve kali delavsko-kmečke solidarnosti.

²⁴ Matija Škerbec, Šenčurski dogodki. Tiskovno društvo Kranj 1937.

²⁵ Politička situacija u Slovenačkoj, Maribor, 4 mart 33, Janko Tavčar, Stojadinovičev fond, Arhiv Jugoslavije.

²⁶ Prav tam.

^{26a} Koledar Svobodne Slovenije 1951, Buenos Aires, str. 71.

Spontano revolucionarno-demokratsko gibanje je naravnost klicalo, da ga nekdo poveže in vodi. Le tako bi se moglo razviti in učinkovito poseči v reševanje splošne politične in družbene krize.

To gibanje je začelo povezovati in organizirati združenje borcev Jugoslavije Boj po ustanovnem občnem zboru za dravsko banovino 28. januarja 1934. Klerikalci in liberalci, predvsem pa njihovi disidenti, označeni kot »nezadovoljneži«, so povsod hitro sestavljali pripravljalne odbore. Ustanavljali so krajevne organizacije Boja po posameznih občinah, ki so imele po nekaj sto članov, vtem ko so okrajna glavarstva po podrobnih poročilih in političnih oznakah predlagateljev z zavlačevanjem dajala ali celo odbijala dovoljenja za občne zборе.²⁷

Režim je budno spremljal razmah tega gibanja, ker se je bal, da ne bi prerastlo v dobro organizirano opozicijsko stranko, čeprav so v njem sodelovali tudi eksponenti JNS. Slovensko vodstvo bojnikov je bilo neverjetno pisano, sestavljeno iz liberalcev raznih struj, klerikalcev in Ljotičevih fašistov, med katerimi se je razvijal boj za prevlado. Boj je v svojem listu Prelom v začetku naglašal, da ni stranka, toda kmalu se je pohvalil, da se ljudstvo povsod zbira okrog Boja, ki je oznanjevalec nove dobe, reda, pravice in poštenja, nasprotniki pa so vznemirjeni, ker jim zmanjkuje tal pod nogami. Kasneje je Boj zatrjeval, da je nadstrankarsko gibanje, ker je strankarstvo razbijanje enotne fronte naroda, ki se bori za svoj obstanek.²⁸

Z Bojem se je ponovilo nekaj podobnega kot v drugi polovici leta 1919, ko je liberalni Samostojni kmečki stranki z radikalnimi gesli uspelo zbrati nezadovoljno kmečko ljudstvo, ker še ni bilo revolucionarne stranke, h kateri je težilo. Sedaj je bila taka stranka, ki pa se je še osvobajala idejne in politične tesnosrčnosti mlade komunistične stranke iz dvajsetih let, ko je »zapiranje delavske politike v ozke okvire delavskega razreda samega izločilo delavsko gibanje kot voditelja celotnega narodnega gibanja in seveda navsezadnje škodovala tudi njemu samemu«.²⁹

Pokrajinsko partijsko vodstvo se je tega vse bolj zavedalo. Zato je že leta 1932 razen legalne teoretične revije Književnost ustanovilo legalno založbo Nova knjiga, ki je od leta 1933 dalje natisnila vrsto prevodov klasikov marksizma, v čemer je bilo slovensko delavsko gibanje dotlej prav siromašno. V Mali biblioteki je leta 1934 začelo izdajati legalne brošure z aktualnimi vprašanji, Mladinska matica pa je v veliki nakladi izdala Kardeljev marksistični oris gospodarske zgodovine Potovanje skozi čas.³⁰ Ta literatura je veliko prispevala k idejni vzgoji in sploh širjenju marksistične misli.

Partija se ni zadovoljila sicer z dokaj številnim ilegalnim tiskom, listi in letaki, temveč je skušala prebiti ta obroč ilegalnosti z izdajanjem legalnih časopisov, ki bi ji olajšali dostop k množicam in povezovanje z njimi.

Na pobudo Prežihovega Voranca je že poleti 1932 neki simpatizer partije zbral v Murski Soboti skupino krščanskih socialistov, ki so 2. oktobra 1932

²⁷ Poročilo žandarmerijske postaje Trebnje 10. IV. 1934, žandarmerijske postaje postaje Dobrnič 24. VI. in 27. VIII. 1934 in druga poročila v fondu okrajnega glavarstva Novo mesto. Arhiv v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

²⁸ Prelom, 7. VI. in 9. VIII. 1934.

²⁹ Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Državna založba Slovenije Ljubljana 1957, str. 357.

³⁰ Fotografski dokumenti o boju KPS I, 1. knjiga. IZDG in Muzej ljudske revolucije Ljubljana 1964, str. 499—504.

začeli tiskati z denarno podporo CK KPJ štirinajstdnevnik *Novi čas* in ga v 4000 izvodih razširili po Prekmurju in okrog Maribora, zatem pa so nameravali »voditi borbo za celo Slovenijo«. ³¹ Januarja 1938 je izšla številka drugega letnika v Ljubljani, ko je list zaradi aretacije urednika in sodelavcev prenehal izhajati. ³²

Januarja 1933 so komunisti prevzeli *Mladi plamen*, glasilo krščansko-socialistične Krekove mladine, ki so ga krščanski socialisti še nekaj časa podpirali in »se jezili na njegovo pisanje«. ³³ List je kmalu zašel v finančne težave, ker so odpadli številni naročniki, vendar pa je kot legalno glasilo PK SKOJ izhajal do konca leta 1934.

Spomladi 1933 je pokrajinsko vodstvo partije nameravalo izdajati nov »list za kmete«. ^{33a} ali že tedaj prevzeti tednik *Slovenija*, ³⁴ ki je začel izhajati 22. julija 1932 kot glasilo mlačne klerikalno-liberalne opozicije in pisal, da je treba združiti vse slovenske sile. Pokrajinski komite je sporočil CK KPJ, da je »za izdajanje lista za kmete treba samo denarja, drugo vse je pripravljeno«. Ker pa je bil CK takrat sam v najhujši denarni stiski, načrta niso izpeljali. V začetku leta 1934 je pokrajinsko vodstvo še vedno »nameravalo izdajati legalen SNR list«. ³⁵ in prosilo za minimalno denarno pomoč, ki jo je CK odobril šele junija. ³⁶ Sredi junija je Boris Kidrič poročal CK, da je redakcija za legalen list SNR pripravljena, julija pa Edvard Kardelj, »da bo legalen list SNR izšel okrog 15. avgusta«. ³⁷ To se je zavleklo do 5. oktobra, ko je končno začela izhajati *Ljudska pravica*, ki je v slovensko politično življenje sicer posegla z zamudo, toda še ne prekasno.

Partija je polagoma dobivala in širila svoja oporišča med množicami. Na kongresu Strokovne komisije 18. marca 1934 je bil Leskošek izvoljen v njen izvršni odbor. Na kongresu delavskih društev *Svoboda* 9. septembra v Ljubljani so socialisti obdržali še 19 delegatov, komunisti so jih imel 9, z njimi pa so glasovali tudi trije delegati. ³⁸ Na pobudo levičarskih študentov je bila 11. novembra 1933 obnovljena enotna fronta študentov kot *Akademski akcija* za univerzitetno knjižnico, ki si je 15. decembra 1934 zadala nalogo za razširitev ljubljanske univerze. *Akademski glas*, ki ga je 25. septembra 1933 začela izdajati skupina neodvisnih študentov, je vse bolj prihajal pod vpliv levičarjev, dokler ga ni policija marca 1936 prepovedala. Komunistke so delale v ženskem gibanju. Še najmanj je bila partija povezana s kmeti, razen v nekaterih predelih, kar je bila njena največja slabost.

Zanimivo je, da so komunisti od konca leta 1931 uspešno uveljavljali na univerzi široko demokratično fronto študentov, ker je bila partija pri tem političnem delu relativno najbolj svobodna in neodvisna, da se je lahko ravnala po vsakokratnih okoliščinah. Niso je toliko vezale razne ozke in sektaške direktive

³¹ Pismo iz Slovenije, 4. IX. 1932, Ivan; O slovenačkom legalnom listu, iz razgovora sa urednikom, oktober 1932, Weissmann; Pismo Kr-t-fa, Ivan, brez datuma, primljeno 15. XI. 32.

³² Sodni spis Janez Titan, 1933.

³³ April 1933 (Poročilo PK KPJ za Slovenijo).

^{33a} Prav tam.

³⁴ Ivan Kreft, *Spomini ljudskega agitatorja*. Založba Obzorja Maribor 1954, str. 33.

³⁵ Izveštaj Sommera od 10. III. (1934).

³⁶ Zapisnik sednice CK KPJ od 8. VI. 1934.

³⁷ No. 15, 14. VI. 34, Kos; Pismo PK Slovenije od 23. VII. 1934, Levec.

³⁸ Izveštaj Levca, 2. XII. 1934.

kot za delo v sindikatih (grupe RSO — revolucionarna sindikalna opozicija) in med kmeti (grupe SNR — slovenski narodni revolucionarji). Začetno ultra-levo sektaštvo so komunistični študenti sami relativno hitro premagali, ko so pri vsakdanjem političnem delu spoznali njegovo škodljivost za širjenje in utrjevanje akcijske enotnosti vseh demokratičnih študentov.

Na drugih področjih politične dejavnosti se je partija počasneje osvobajala sektaških ozkosti, ki sta jih vsiljevala CK KPJ in kominterna. Ko je PK leta 1933 dopustil vstopanje komunistov v sindikate z vpisovanjem, je CK to ostro obsodil kot »oportunistično prakso... vtihotapljanja naših ljudi... skrivanje svojega političnega obraza pred reformisti«. Tudi geslo »Vsi v enotno fronto proti fašizmu« je bilo za CK napačno, ker se »ne more boriti proti fašizmu brez borbe proti soc. fašističnim voditeljem«. ³⁹ Spomladi 1934 je CK KPJ ukazal »parolo sovjetske oblasti... To je eden najvažnejših sklepov XIII. plenuma IOKI...«. ⁴⁰ To geslo je CK kasneje takole preciziral in utemeljeval:

»Geslo »borbo za sovjetsko oblast« je potrebno dobro osvetliti z dveh strani. 1. To ni geslo »Za sovjetsko Jugoslavijo«, ki je napačno, ker je današnja Jugoslavija versajska imperialistična tvorba. Ko bo sovjetska, ne bo Jugoslavija... Pravilno geslo bo: Za združeno sovjetsko Slovenijo.« ⁴¹

Prav tako nesprejemljiva je bila ideja SNR, ki jo je od leta 1932 razvijala »slovenska komisija« pri CK, ko je preučevala »slovensko vprašanje«. ⁴² Iz tega je po mnogih obravnavah in zapletih nastala brošura »Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«, ki jo je napisal Prežihov Voranc, izšla pa je šele poleti 1934, ko so komunisti v Sloveniji prihajali že do drugačnih spoznanj.

CK KPJ in CK KP Italije sta februarja 1933 podpisala skupno izjavo o najtesnejšem sodelovanju obeh strank v skupnem revolucionarnem boju proti fašizmu. Aprila 1934 so KP Jugoslavije, KP Italije in KP Avstrije sprejele izjavo treh partij o slovenskem vprašanju. V njej so se izrekle za pravico samoodločbe slovenskega naroda do odcepitve. To načelo so dopolnile z geslom boja za zedinjenje slovenskega naroda, razkosanega na tri države, in mu v tem boju zagotovile pomoč. ⁴³ Praktičen pomen teh izjav je bil predvsem v tesnejšem sodelovanju in medsebojni pomoči treh partij, politično važnost druge izjave pa je dosledno poudarjala in jo tudi izvajala le KPS.

Sredi leta 1934 je policija opazila »ojačeno delovanje komunističnih elementov«. V mnogih krajih so bili raztreseni v »velikem številu komunistični letaki različnih vrst«, uspeh preiskav pa ni bil zadovoljiv. Zaradi tega je banska uprava 21. septembra 1934 izdala podrejenim oblastnim organom okrožnico, v kateri je naročala, da je komunistični akciji potrebno posvečati »največjo pažnjo, da se ta akcija, ki je zajela že precej široke oblike, čimprej zatre...«. Vršiti morajo pogoste preiskave, sumljive pa strogo in diskretno nadzirati. ⁴⁴

Nekaj dni pred tem je bila v Goričanah pri Medvodah pokrajinska partijska konferenca. Po Titovem poročilu, bil je na njej kot predstavnik CK, je bila »precej dobro pripravljena in je pravilno razumela svoje naloge«.

³⁹ Pokrajinskemu komitetu za Sloveniju, 10. X. 33. CK.

⁴⁰ PS za Sloveniju, 12. V. 1934, CK KPJ.

⁴¹ PS za Sloveniju, 15. VII. 34, CK.

⁴² Obl. komitetu Slovenije, 13. XII. 32, CK.

⁴³ Delo, julij 1948, str. 66—69.

⁴⁴ Kr. ban. uprava, Pov. II. D. Z. No 1470/42.

Za obravnavano vprašanje je pomemben obsežen Kardeljev referat Delo pokrajinske organizacije v kmečkem in nacionalnem vprašanju, ki ga je imel na konferenci. V njem je uvodoma poudaril:

»... Medtem ko morem vsaj v glavnem ugotoviti, da je članstvo stranke v osnovi razumelo strokovno politiko vodstva, pa ne moremo isto trditi o kmečki in nacionalni politiki. Z drugimi besedami, pokrajinska organizacija KSJ v Sloveniji si v celoti glede nacionalnega vprašanja še danes ni na jasnem. Zato je povsem razumljivo, da strankine celice tudi niso vršile in ne vrše po tej liniji delovanja skoro nikakega dela. Kjer se je stranka vendarle približala kmečkim množicam, ni to plod kakega sistematičnega dela stranke, marveč le več ali manj poedinih oseb. Ta stran strankinega dela je kljub vsej svoji silni važnosti do sedaj najbolj zanemarjena, tu na tem polju si mora pokrajinska organizacija KSJ v Sloveniji od pokrajinskega komiteja navzdol temeljito izprašati vest in opraviti med seboj najtemeljitejše avtokritike...«⁴⁵

Kardelj je spodbil razna napačna gledanja komunistov na narodno vprašanje in dokazoval, da je narodno vprašanje po svoji vsebini meščansko-demokratskega značaja. Nerešena vprašanja meščansko-demokratske revolucije dajejo naši revoluciji v prvi etapi meščansko-demokratski značaj, boj proletariata pa dobiva na ta način širšo množično osnovo. Položaj slovenskega kmeta je tako obupen, da ga »tira v enotno fronto z delavskim razredom«. Zato komunistična stranka lahko »v kratkem času postane tudi voditeljica slovenskega kmečkega ljudstva... Prav tako pa je s slovenskimi obrtniki«, kar pa je odvisno »edino od nas, od naše aktivnosti in od pravilnosti našega dela...«

Zato je brezpogojno treba izdajati poseben časopis za kmete, »da bi mogel informirati kmečko delovno ljudstvo o dnevnem položaju in ga povezovati v borbo«. Komunisti se morajo vključevati v razne kmečke organizacije, izkoristiti vse legalne možnosti in ustanavljati kmečke akcijske odbore za različne akcije, podpreti in utrditi pa je treba tudi pokrajinski odbor SNR. Strankino linijo v narodnem vprašanju je treba popularizirati »med obrtniki, intelektualci, kulturnimi delavci, študenti in zlasti med srednješolsko mladino«.

Konferenca je dala nove spodbude za povezovanje komunistov z množicami in sprožila vrsto mezdnih in političnih akcij med delavstvom, kmeti, mladino in ženami. Ko se je Tito čez dobrih štirinajst dni vrnil z Dunaja v Slovenijo, je opazil, da je vpliv konference »že rodil dobre sadove«. Kardelj je kasneje ocenil, da je partija sicer storila velik korak v povezovanju z množicami, vendar so to šele začetki prehajanja iz sektaške skupine v voditeljico delovnega ljudstva. SNR je dobila legalen časopis, ki je »naletel na velik odmev«. ⁴⁷

Ta časopis je bila Ljudska pravica, ki je kot štirinajstdnevnik »za gospodarstvo in prosveto« pod uredništvom Miška Kranjca začel izhajati 5. oktobra 1934 v Dolnji Lendavi. Bralcem se je predstavil z obljubo, da »bo stal vedno na strani delovnega ljudstva, kmetov in delavcev, obrtnikov in drugih, ki si z največjim naporom služijo komaj svoj vsakdanji kruh, včasih pa tudi tega ne morejo, spremljal bo borbe tega ljudstva po svetu in vam bo poročal o njih...«

⁴⁵ Sodni spis Pavle Tepina, 1934, str. 502—527. CK KPJ je Kardeljev referat ocenil kot izvrsten in nanj ni imel pripomb razen nekaj manjših dopolnitev. (Pokrajinsko komitetu za Slovenijo, 29. X. 1934, CK).

⁴⁶ Vladimir Dedijer, Josip Broz Tito. Cankarjeva založba Ljubljana 1953, str. 298.

⁴⁷ Glej opombo 38.

Prva številka je izšla v 1000 izvodih, naslednji dve v 1200, 4. v 1400, 5. v 1500.⁴⁸ do oktobra 1935 pa se je naklada povzpela na 4000.⁴⁹ Prve tri številke so bile razširjene predvsem v Prekmurju (700 izvodov), ljutomerskem in ptuj-skem okraju, 4. številka pa se je že razširila tudi na Dolenjskem in Gorenjskem. Od konca novembra 1934 je imela Ljudska pravica poseben redakcijski odbor v Ljubljani, ki jo je zalagal s članki in uvodniki.

Četrta državna konferenca KPJ 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani je bila še obremenjena z ostanke sektaštva. Skoraj brez sprememb je sprejemala resolucije, pripravljene že nekaj mesecev prej. Zato ni izoblikovala svoje politike in taktike v skladu z novimi razmerami. Njen najpozitivnejši sklep je bil, da se v okviru KPJ ustanovijo KP Slovenije, KP Hrvatske in za tem KP Makedonije.⁵⁰

CK KPJ je moral kaj hitro spreminjati sektaške in papirnate sklepe IV. konference. Tako je že sredi marca 1935 pohvalil Ljudsko pravico zaradi njene vsebine in poljudnega pisanja, »vodstvu SNR« pa priznal, da »koncentriranje dela na ustanavljanju ilegalnih skupin nacionalnega revolucionarnega gibanja ni prineslo uspehov«, ker to le »zožuje nac. rev. gibanje, ki more in mora biti množično«. Sloni naj na sistemu poverjenikov, ki delajo v raznih organizacijah in društvih. Delo SNR naj bo povsem ločeno od ilegalnega dela partije.⁵¹ To pa je bila praksa, ki jo je že prej uveljavljala Ljudska pravica z naraščajočim krogom svojih poverjenikov in snovanjem »skupnosti slovenskega preprostega ljudstva«.

Čez mesec dni je CK sporočil, da je z marčno resolucijo, ki jo je potrdil politični sekretariat kominterne, popravil nekatere politične napake v sklepih IV. konference glede protifašistične fronte. Hkrati je zahteval, da je treba takoj snovati široko protifašistično ljudsko fronto,⁵² s katero naj KPJ mobilizira množice v boju za demokratične pravice in neposredne zahteve posameznih slojev.⁵³

Pismo je prišlo v času velike zmede, ki jo je ustvaril CK s svojimi nasprotujočimi si direktivami za petomajske volitve, razpisane 6. februarja 1935. CK KPJ je šele 24. februarja po potrditvi kominterne razposlal z Dunaja sklep o skupni listi delavcev, kmetov in zatiranih narodov. Predstavniki CK so se začeli pogajati s Topalovičem in Mačkóm, kmalu pa je CK dobil novo direktivo kominterne za samostojen nastop. Kaclerović je nato tri tedne zavlačeval privolitev, da bi bil nosilec liste, in nazadnje je to odklonil. Konec koncev je Pavlovič to z obotavljanjem le sprejel. V Sloveniji so bila v začetku nesoglasja glede volitev; čakali so na direktive CK. Ko so jih dobili, so jih razposlali, vendar pa so premalo poudarjali samostojen nastop in zbiranje podpisov. To so popravili s kasnejšimi smernicami.⁵⁴ Sklenili so sporazum s slovenskimi socialisti, toda bil je razbit, ker so socialisti sprejeli Topaloviča za nosilca liste.⁵⁵ Ko so socialisti 19. marca sklicali zborovanje v unionski dvorani, so širili govorice, da je v Beogradu sklenjen sporazum s Topalovičem. Zaradi tega komu-

⁴⁸ Dragi, Danes Ti poročam podrobnejše o našem listu..., 27. XI. 1934, F.

⁴⁹ Izveštaj Antona (dr. J. Vilfan) od kraja oktobra 1935.

⁵⁰ Istorjski arhiv KPJ, tom II, 1949, str. 231.

⁵¹ Vodstvu SNR, 14. III. 1935, CK KPJ.

⁵² PK za Sloveniju, od 16. IV. 35, CK.

⁵³ Glej opombo 50, str. 344–351.

⁵⁴ Izveštaj PKS, 10. III. 1935.

⁵⁵ Pismo Voji — br. 9, 16. III. 35. Som.

nisti, ki so se udeležili zborovanja, niso demonstrirali proti njemu.⁵⁶ Zatem je Jože Vilfan 31. marca sklical komunistični shod, na katerega je po Kidričevi oceni prišlo 600 delavcev. Razen Vilfana, ki zaradi protislovnih informacij ni mogel povedati, kdo je nosilec liste, so govorili še delegat iz Ptujja, z Jesenic ter trije delavci.⁵⁷ Že nekaj tednov prej je prišlo do pogajanj za sodelovanje s krščanskimi socialisti⁵⁸, ki pa niso uspela. Nato so krščanski socialisti želeli nastopiti s socialisti, toda ti jih niso povabili na svojo listo, ki so jo pripravljali.⁵⁹

Po vsem tem je bil del PK Slovenije v začetku aprila za aktiven bojkot volitev, drugi del pa proti.⁶⁰ Vendar se je PK odločil, naj komunisti razvijajo kar najbolj žilavo akcijo, da se delavski razred samostojno udeleži volitev in v predvolilni aktivnosti ustvarja akcijsko enotnost delovnega ljudstva za »enotno delavsko-kmečko listo«.⁶¹ Nazadnje je prišla iz Zagreba direktiva, naj komunisti v Sloveniji, kjer jim je Maček razen v nekaterih okrajih dal proste roke,⁶² nastopijo na listi združene opozicije, kjer je le mogoče.⁶³ Zmeda je bila torej popolna, čas pa prekratek za tak nastop. Zato so komunisti ponekod glasovali za združeno opozicijo ali celo pomagali zbirati podpise za njene predlagatelje,⁶⁴ drugod pa so abstinirali.

Partija je bila tedaj tako organizirana politična sila v Sloveniji, ki bi mogla, če ne bi bilo te zmede, okrog sebe in svoje »skupnosti preprostega slovenskega ljudstva«⁶⁵ ter okoli Ljudske pravice zbrati demokratične sile in jih povezati v široko opozicijsko fronto za petomajske volitve, s čimer bi si okrepila ugled in politični vpliv. Tako pa ni izkoristila te priložnosti. Zavoljo tega je kasneje z večjim trudom in počasneje ustvarjala to fronto.

Druga organizirana sila je bil Boj. Toda v njem se je prav takrat odvijal boj med fašističnim ljutičevskim in Vidmarjevim demokratičnim krilom, ki pa je nastopalo z geslom, da mora Boj ostati nepolitična organizacija. Tretja organizirana sila je bila SLS, ki je igrala še nerazjasnjeno, dvolično vlogo. Korošec se je dolgo pogajal z združeno opozicijo, nekatere svoje ljudi vrnil na Jevtičevo listo, končno pa se je SLS odločila za abstinenco.⁶⁶ Zato so listo združene opozicije reševali nekateri posamezniki. Vekoslav Kukovec je vložil kandidatno listo za mariborsko okrožje,⁶⁷ v ljubljanskem okrožju za nekatere okraje Lončar, za druge pa ločeno Koren iz Črnomlja s pomočjo HSS in hrvaških kandidatov.⁶⁸

⁵⁶ Pismo oml. instruktora iz Slovenije — br. 4, 26. III. 35.

⁵⁷ Izveštaj Manojla iz Zagreba, 4. IV. 1935.

⁵⁸ Za PK Slovenije, br. 1, 13. III. 35.

⁵⁹ Delavska pravica, 7. in 21. III. 1935.

⁶⁰ Pismo Voje br. 8, 12. IV. 1935.

⁶¹ Cirkular PK Slovenije, 16. IV. 1935; Za kaj gre. Ljudska pravica, 20. IV. 1935.

⁶² Pismo Jožefa, predstavnika CK iz Zagreba, 11. IV. 1935.

⁶³ Rudi Čačinovič, Kidričeva poruka: Ne vračaj se bez odgovora. Četrdeset godina, 2 knjiga. Kultura Beograd 1960, str. 206.

⁶⁴ Ivan Regent—dr. Janko Pleterski—Ivan Kreft, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Pomurska založba Murska Sobota 1964, str. 217.

⁶⁵ Ljudska pravica, 8. II. 1935.

⁶⁶ Ivan Ribar, Politički zapisi, knjiga II. Prosveta Beograd 1949, str. 178; glej opombo 64, str. 210; Ljubo Boban, Sporazum Cvetković—Maček, Institut društvenih nauka Beograd 1965, str. 19.

⁶⁷ Vekoslav Kukovec, Slovenci 1935. Ljudska tiskarna Maribor 1935, str. 7.

⁶⁸ Glej opombo 49.

V takem položaju niso bili volilni rezultati nikakršen izraz stvarnega političnega razpoloženja slovenskega ljudstva, zlasti še ker te volitve v vsej državi dejansko »sploh niso bile volitve, ampak od začetka do konca golo nasilje... Ko tudi sila ni pomagala vladi, so ZO s falzifikati odvzeli na stotine tisočev glasov in jih dodelili vladni listi.«⁶⁹ Le tako se je moglo zgoditi, da je opozicija dobila v Sloveniji samo 22 510 glasov in 2 poslanca, Jevtičeva lista pa 125 178 glasov in 27 poslancev!

Kljub temu je Jevtič moral demisionirati in knez Pavle je 24. junija zapupal vlado Stojadinoviću, Korošcu, Spahu — novi strankarski kombinaciji (radikali, SLS in JMO), ki je bila delno ali ves čas med šestojanuarsko diktaturo v opoziciji, kar naj bi dajalo videz, da se začenja nova smer v notranji politiki. Vendar je vlada JRZ v bistvu ohranila kontinuiteto s šestojanuarskim režimom, izolirala HSS in okrepila razmajano vladavino velikosrbske hegemonije, pri čemer je pomembno vlogo odigral prav Korošec, ki je s tem odkrito izdal slovenske narodne interese.

Že Jevtič je nameraval z radikali, SLS in JMO okrepiti svojo vlado. Spaho je njegovo željo odbil. »Korošec je izjavil, da on osebno noče v vlado, če pa radikali mislijo stopiti v vlado, bo vanjo delegiral enega člana svoje stranke.«⁷⁰ Tega mu ni bilo treba storiti, ker so radikali odklonili vstop, Stojadinović je kot radikal šel v vlado na svojo roko, Korošec pa je ostal z njim v zvezi.

Slovenski komunisti so že leta 1934 napovedali bližnji vstop Korošca v vlado, zlasti po smrti kralja Aleksandra, ko je šel skupaj s Kramerjem v odbor za postavitve spomenika.⁷¹ Nekako v tem času pa se je začelo še tesnejše sodelovanje vrhov slovenske klerikalne in liberalne buržoazije, ki je privedlo do tajnih sporazumov. Prvi dogovor ali morda šele osnutek za sporazum je bil takole oblikovan:

»Prežeti s spoznanjem, da je po smrti kralja Ujedinitelja treba združenega navora vseh pozitivnih in konstruktivnih sil... smo podpisani voljni v skupnem naporu odstranjevati zapreke srečnega razvoja naroda in države ter z največjo iskrenostjo usmeriti naše pozitivno prizadevanje za doseg enotnega gledanja in sporazumnega obravnavanja ter reševanja vseh bistvenih vprašanj...«⁷²

Ni še možno ugotoviti, ali je bil ta dogovor podpisan ali ne, ali so morda stiki obtičali v pogajanjih. Nesporo pa je bil 12. oktobra 1936 podpisan za šest let tajen sporazum o sodelovanju v zbornici TOI.⁷³

To povezovanje reakcionarne buržoazije je pospeševalo diferenciacijo v obeh tradicionalnih meščanskih taborih, krepitev dotedanjih in nastajanje novih demokratičnih skupin, ki so se začele pogajati za sodelovanje in združevanje.

Po petomajskih volitvah so nekatere opozicijske skupine čutile potrebo, da se povežejo, vzpostavijo enotno opozicijsko organizacijo in začno izdajati svoje glasilo. Lončarjeva skupina in Vidmarjeva skupina bojevnikov sta skupini Ljudske pravice predlagali združitev, Ljudska pravica pa naj bi postala skupen organ opozicijskega ljudskega gibanja. Do tega sporazuma ni prišlo, ker

⁶⁹ Resolucija udružene opozicije. U Zagrebu, 2. VI. 1935.

⁷⁰ Beograd, 25. dec. 1934, Gosp. Beciću, poverniku glavnog odbora, M. Trifunović, Stojadinovičev fond, Arhiv Jugoslavije.

⁷¹ Glej opombo 38.

⁷² Arhivska zbirka dr. M. Zajca, arhiv RSNZ SR Slovenije.

⁷³ Prav tam, Promemorija, Ljubljana, dne 3. februarja 1941, dr. Zajec.

je Ljudska pravica zašla »mnogo predaleč na levo in je bila preveč delavska... kot legalno komunistično glasilo«⁷⁴ in ker predstavniki Ljudske pravice niso imeli pooblastila za tako združitev, ampak so jih lahko le povabili na sodelovanje v časopisu.⁷⁵

Tako »smo slabo kovali železo, ko je bilo vroče... Čeprav nismo hoteli, vendar smo preveč kovali formule in izdelovali načrte za steze in obroče, v katerih se mora razvijati iniciativa in dejavnost naših ljudi in množic. S tem smo zavirali pobudo naših ljudi in dejansko zadrževali množice...«⁷⁶ Do podobne ugotovitve o dotedanjem političnem delu je prišel že plenum CK 9. in 10. junija 1935 v Splitu. Menil je, da snovanje protifašistične ljudske fronte že zaostaja za razpoloženjem ljudstva, in izrekel se je proti togim političnim in organizacijskim oblikam in šablonam. »Čim več bomo prevzemali od množic njihovih gesel, njihovih izrazov, njihovih oblik boja in organizacije — tem širše in bliže bo množicam gibanje, boj močnejši in uspešnejši.«⁷⁷

Policijski vdori konec leta 1934 so komunistični stranki na Slovenskem povzročali znatno škodo z aretacijami nekaj desetnih članov in prekinitvijo zvez z nekaterimi partijskimi organizacijami. Idejni šibkosti so se s tem pridružile tudi organizacijske težave, ki pa so bile po nekaj mesecih v glavnem premagane.⁷⁸ Pomembno je bilo tudi, da so v politično aktivnost vključevali stare komuniste, ki so bili dolga leta pasivni (Jaka Žorga, Lemež, Kraševac itd.), in aktivizirali vrsto starih simpatizerjev. Tako se je širil krog političnih delavcev za ilegalno in legalno delo, ki je postajalo vse intenzivnejše in zahtevnejše. Sekretar PK je bil tedaj Ivan Maček-Gustl, od poletja 1935 pa Jože Marn-Slavko, sindikalno komisijo sta vodila Franc Leskošek in Jaka Žorga, ki sta bila vplivna med delavstvom, ljudsko fronto Jože Vilfan, ki je zaradi svojega ugleda med demokratičnimi meščanskimi krogi »igral pri njih važno vlogo«.⁷⁹

Partija je želela, da na napovedanem zletu Svobod 7. julija 1935 v Celju pokaže svoj vpliv in moč rastočega delavskega gibanja, za kar se je vsestransko pripravljala. Komunisti so zahtevali, naj na zletu govori tudi Leskošek kot predsednik Strokovne komisije. V to so socialisti, ki so imeli v rokah osrednji odbor zveze Svobod, končno privolili, nasprotovali pa so, da bi delavci prišli na zlet s transparenti.⁸⁰

Delavci so prihajali v Celje z napisanimi gesli za enotno fronto in z rdečimi zastavami, ki so jih orožniki trgali, delavci pa razvijali nove. V Celju so se zvrstili v dolg sprevod. Na zborovanju je najprej govoril predsednik zveze Teply o delavski kulturi. Drugim govornikom policijski komisar sprva ni pustil govoriti. Toda množica je odločno zahtevala, naj govori Leskošek, da je moral komisar popustiti. Leskošek je delavstvo pozval, naj se v boju za demokratične svoboščine strne v enotno fronto, in žel splošno odobravanje. Sedej in Topalović sta v skladu z razpoloženjem delavstva prav tako govorila proti vojni in se izrekla za amnestijo, ukinitvev zakona o zaščiti države in enotnost

⁷⁴ Glej opombo 49.

⁷⁵ Pismo Bistrog od 20. VIII. 1935.

⁷⁶ Izveštaj Körnera 26. II. 1936.

⁷⁷ Pregled zgodovine ZKJ. IZDG Ljubljana 1963, str. 164; Istorijški arhiv KPJ, tom II. Istorijško odelenje CK KPJ Beograd 1949, str. 358.

⁷⁸ Zapisnik plenuma PK 10. junija 1935.

⁷⁹ Glej opombo 75.

⁸⁰ Izveštaj Voje o radu u Sloveniji, ... VII. 1935.

delovnega ljudstva. Po oceni policije se je na zborovanju zbralo »kakih 7000« delavcev, po poročilu Delavske politike pa celo 12000.⁸¹

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je menil, da je zlet »pokazal, da revolucionarnost mas vsak dan raste... Tabor je dvignil moralno zavest delavstva...«⁸² Ljudska pravica pa je pisala, da je bil celjski zlet »mejnik v življenju slovenskega delavstva, ki je ta dan po dolgem času mogočno manifestiralo za skupen nastop, svobodo, mir in napredek«.⁸³

Celjski zlet je brez dvoma pokazal, da se obnovljeno delavsko gibanje pod naraščajočim vplivom KPJ po petnajstih letih vrača z obrobja v središče slovenskega političnega življenja. Tega se je zavedala tudi buržoazija. Zato je banska uprava že 13. julija razpustila zvezo Svobod in njene podružnice, češ da se je zlet spremenil »v veliko protidržavno in komunistično demonstracijo«.⁸⁴

Stavkovno gibanje, ki se je po več letih zatišja obnovilo leta 1934, se je leta 1935 razširilo na 18 stavk.⁸⁵ Zanje je bilo značilno, da so začeli kmetje, obrtniki in mali trgovci stavkajoče vsestransko podpirati. Med stavko jeseniških železarjev so trgovci in obrtniki eno popoldne iz solidarnosti celo zaprli obrate in sklicali javno protestno zborovanje.⁸⁶ Tako so v stavkovnih bojih in drugih delavskih akcijah nastajali prvi zametki enotnega demokratičnega gibanja »od spodaj« v posameznih delavskih središčih in okrog njih.

Hkrati so demokratična gibanja in skupine, ki so nastale prej, večinoma pa se šele tedaj oblikovale, težile k vzpostavljanju stikov in povezovanju, v kar so jih zlasti silile izkušnje iz petomajskih volitev. Te težnje »od zgoraj« je bolj ali manj uspešno uresničevala skupina Ljudske pravice, ki so ji demokratične sile zaradi njene organiziranosti in vpliva v neki meri priznavale to vlogo.

Ker na Slovenskem ni nobena bivša stranka prešla v celoti v združeno opozicijo, ampak le posamezni politiki in množice, je bilo po mnenju Ljudske pravice »pri nas politično življenje v popolnem presnavljanju. Za nas pomeni organiziranje v združeni opoziciji ogromen preokret, pomenja popolnoma novo podlago političnega življenja. Slovenci se nahajamo v zgodovinskem trenutku«.⁸⁷

Ljudska pravica je kot legalni partijski list zašla poleti 1935 že preveč v levo in postala delavsko-kmečki list. Zato se je morala vrniti k prvotnemu namenu, da je postala »list zaveznika delavskega razreda in ne delavski«.⁸⁸ To je dosegla, ko je 8. oktobra 1935 začel izhajati za delavstvo Delavski obzorik. Zatem je Ljudska pravica vse bolj postajala organizator ljudske fronte. Vilfan je konec oktobra šel na posvetovanje s CK KPJ na Dunaj, kjer je poročal o svojem delu in vlogi Ljudske pravice. Na seji so sklenili, da Ljudska pravica po številnih razgovorih in pogajanjih odločneje nastopi s pobudo za vzpostavitev ljudske fronte.⁸⁹

⁸¹ Delavska politika, 17. VII. 1935.

⁸² Pismo Slavka, 12. VII. 1935.

⁸³ Ljudska pravica, 20. VII. 1935.

⁸⁴ Fotografski dokumenti o boju KPS I, 2. knjiga. IZDG in Muzej ljudske revolucije Ljubljana 1965. str. 66.

⁸⁵ V. Kraigher, Stavkovni val v Sloveniji v letih 1935—1936. Sodobnost 1938, str. 57.

⁸⁶ Pismo PK Slovenije br. 2, 18. VII. 1935; Ljudska pravica, 20. VII. 1935.

⁸⁷ Ljudska pravica, 18. X. 1935.

⁸⁸ Za PK Slovenije. Br. 14, 5. VII. 1935, Zeka.

⁸⁹ Seja PB CK KPJ, 30. X. 1935.

Čez dva dni je Vilfan v Ljudski pravici pozval, »da v Sloveniji napravimo slovensko fronto ljudske svobode vseh demokratičnih sil. Mi, ki se zavedamo, da brez delavcev, svojih zaveznikov, ne moremo ničesar doseči, pozdravljamo iniciativo delavcev, ki delajo v tej smeri. Pozivamo zato vse pripadnike svobode in demokracije, vse, ki se bore za napredek Slovenije, skupine okrog »Slovenske zemlje«, »Slovenije«, »Bojevnika«, odkritosrčne pripadnike svobode in demokracije, da se zedinijo v slovensko ljudsko fronto ljudske svobode. Proti skupnemu sovražniku korakajmo skupno! Zedinimo se za tisto, kar imamo danes skupnega in za kar se lahko danes dogovorimo. Vsi, ki govorite v imenu Slovencev, imate besedo!«.⁹⁰

Prva zaveznica skupine Ljudske pravice je postala skupina okrog Bojevnika pod vodstvom Staneta Vidmarja. Nastala je kot demokratično krilo v Boju, ki je na zboru delegatov 14. aprila 1935 dobilo večino in izključilo prejšnje ljotičevsko vodstvo.⁹¹ Vidmarjeva skupina je že tedaj imela prve stike s komunisti,⁹² poleti 1935 pa so bojevniki zagotavljali Vilfanu, da pojdejo tudi z levičarji za federativen in demokratičen program. Ta razvoj pri bojevnikih je bil pomemben, ker je krog unitarističnega meščanstva privedel k slovenskemu demokratičnemu gibanju.⁹³

S skupino Ljudske pravice je imela zveze krščanskosocialistična skupina intelektualcev, zbrana okrog revije Beseda o sodobnih vprašanjih, vendar še ni bila pripravljena na kake skupne akcije.⁹⁴

Jugoslovanska Strokovna zveza je imela nekaj časa stike s partijskim iniciativnim odborom za ustanovitev Enotne delavske stranke. Čeprav je pozdravljala to zamisel, se še ni mogla odločiti za priključitev, ker je bila tedaj v hudih bojih z režimsko JRZ in se je bala njenih represalij.⁹⁵ Pogajanja so bila kmalu prekinjena,⁹⁶ ko je Delavski obzornik 26. oktobra kritiziral tajnika JSZ Lombardo zaradi njegovega stališča do stavke na Količevem.

Nadalje je imela skupina Ljudske pravice stike s krogom književnikov ckgrog neodvisne Sodobnosti. Vilfan je bil celo član njenega konzorcija. Revija je rada objavljala članke o Sovjetski zvezi, tako da je bila tedaj »največja propagandna centrala za Sovjetsko zvezo v Sloveniji«.⁹⁷ Ferdo Kozak je čvrsto varoval njeno neodvisnost in demokratično smer. Mišku Kranjcu je 12. decembra pisal: »Treba je držati to, od klerikalcev in liberalcev neodvisno zastavo, pa tudi različnim marksističnim papežem navzlic...«⁹⁸ Jezilo ga je namreč, da so nekateri levičarji sodelovali tudi pri Ljubljanskem zvonu, ki je tako po njegovem mnenju prihajal v konkurenco s Sodobnostjo.

Socialisti, ki so se pripravljali na ustanovitev svoje stranke, so 1. junija 1935 obnovili Ljudski glas kot glasilo delovnega ljudstva z geslom: »Delavci, kmetje in obrtniki, združite se!« Na konferenci v Celju 7. julija so sklenili obnoviti stranko pod novim imenom Socialistična zveza delovnega ljudstva.

⁹⁰ Ljudska pravica, 1. XI. 1935.

⁹¹ Glej opombo 6, str. 428—432.

⁹² Glej opombo 34, str. 38.

⁹³ Glej opombo 49.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Izveštaj Mojzesa sredinom septembra 1935.

⁹⁶ Pismo Slavka, 17. XI. 1935.

⁹⁷ Glej opombo 49.

⁹⁸ Glej opombo 21, str. 1096.

Zatem so na pritisk delavcev privolili v stike in pogajanja s slovenskim iniciativnim odborom za Enotno delavsko stranko, 25. oktobra pa so pogajanja prekinili.⁹⁹

Tudi narodni socialisti so se na dveh sestankih s komunisti strinjali z njihovimi predlogi. Priznali so celo, da bo vsakdo pometen s političnega prizorišča, kdor bo proti enotni fronti.¹⁰⁰

Slovensko mačkovsko gibanje je poleti 1935 nastalo z združitvijo Lončarjeve ljubljanske in Kukovčeve štajerske skupine. Ljubljanska je 15. avgusta 1935 začela izdajati list Slovenska zemlja kot »glasilo slovenskega kmečko-delavskega ljudstva«. Imela se je za edino zastopnico združene opozicije v Sloveniji. Zato je hotela sama organizirati vso slovensko opozicijo, toda priznavala je samo individualno pristopanje in odklanjala vsako pogajanje s skupinami. Skupina Ljudske pravice je sicer imela v njenem vodstvu nekaj simpatizerjev, ki pa niso imeli večjega vpliva.^{100a}

Drugače pa je bilo med privrženci tega, pretežno spontanega gibanja na podeželju, zlasti na Dolenjskem in v Beli krajini. Tam so se mačkovskemu gibanju razen komunistov in dotlej nepovezanih simpatizerjev pridruževale revolucionarno-demokratske skupine siromašnih kmetov, ki so se petnajst let obdržale v revolucionarnih žariščih iz prevratne dobe po vojni, kolikor se že niso prej povezale s skupino Ljudske pravice. Sicer pa se je tudi ta skupina kot celota na terenu vključevala v mačkovsko gibanje, ki je bilo ugodno področje za njeno politično delo. Zato je slovensko mačkovsko gibanje v resnici imelo dokaj majhen mačkovski značaj in bilo v precejšnji meri pod vplivom komunistov. To se je zlasti kazalo na delegatskih posvetovanjih, na katerih je skupina Ljudske pravice dobivala podporo večine delegatov v svojih predlogih in zahtevah do mačkovskega vodstva.

Obe skupini sta sodelovali pri pripravah shodov v Ljutomeru 15. avgusta in 1. septembra, ki sta se spremenila v demonstracije. V krajevne in okrajne odbore, ki so jih na jesen začeli sestavljati slovenski mačkovci, so se vključevali tudi komunisti in si tako zagotovili večji vpliv v tem gibanju na terenu.¹⁰¹ Komunisti so agitirali za udeležbo na velikih shodih 3. novembra v Lesičnem pri Pilštajnu in 10. novembra v Jurevskem brodu pri Metliki ter na njih manifestirali za enotnost delavskega in kmečkega gibanja.¹⁰²

Zaradi nasprotovanja desnih socialistov v Beogradu in Ljubljani ni prišlo do ustanovitve Enotne delavske stranke, ki naj bi bila del ljudske fronte. Sicer so komunisti računali z možnostjo, da oblast ne bo dovolila te stranke, vendar bi bilo že samo z njeno ustanovitvijo opravljeno veliko politično delo za uresničenje enotnosti delavskega razreda.¹⁰³ Kljub temu je bilo nekaj tega dela opravljenega, saj so imeli komunisti precej osebnih stikov in konferenc s predstavniki vseh sindikalnih smeri. Ti razgovori so v njihovih vodstvih sprožili ali pospešili diferenciacijo na leva in desna krila.

⁹⁹ Glej opombo 96 in 97.

¹⁰⁰ Glej opombo 49.

^{100a} Prav tam.

¹⁰¹ Pismo Olgice, 19. VII. 1935; žandarmerijska postaja Velike Brusnice, pov. 869, 29. XI. 1935. Fond okr. glavarstva Novo mesto.

¹⁰² Ljudska pravica, 15. XI. in 24. XII. 1935; Slovenska zemlja 15. in 29. XI. 1935.

¹⁰³ Pozicije i zadaće Jedinstvene radničke stranke (nedatiran in nepodpisan elaborat).

Najvažnejši uspeh propagiranja enotne fronte pa je bil, da se je ta popularna ideja razširila med delavstvom, ki je na sindikalne funkcionarje vseh barv pritiskalo, »da morajo iti skupaj z levico v enotno fronto«,¹⁰⁴ in jih spravljalo v zadrego. V takem precepu se je na primer znašel socialist Sedej na shodu v Hrastniku, ko je Miha Marinko predlagal v imenu delavstva resolucijo, naj se »uresniči najprej enotnost v dejanjih, potem enotnost na strokovnem polju in pozneje tudi enotnost na političnem polju. Vrhunec tega dela bi bila ustanovitev enotne delavske stranke«. ¹⁰⁵

Na minimalni osnovi akcijske enotnosti so vodstva URSSJ, JSZ in NSZ na pritisk delavstva spomladi 1936 ustanovila paritetni akcijski odbor in centralno tarifno komisijo. V nekaterih krajih so začeli ustanavljati medstrokovne akcijske odbore ali tarifne odbore, ki so vodili mezdna gibanja in stavke.¹⁰⁶ Politično se je delavstvo povezovalo v raznih ljudskofrontnih akcijah.

Sistematično delo za ustanovitev Slovenske ljudske fronte (SLF) se je začelo šele sredi novembra 1935 po že citiranem pozivu Ljudske pravice 1. novembra, na katerega so na ta ali drugačen način reagirali skoraj vsi slovenski časopisi in časniki. Slovenec je opozarjal, da se že zbirajo razne skupine, ki hočejo priklicati »nekaj ljudi iz narodne skupnosti«, nato pa pisal, da sta »samo še dva tabora«, klerikalno-slovenski in marksistični mednarodnjaki, »ki govore slovenščino, da bi mogli novo poganstvo razširiti tudi med Slovence«. ¹⁰⁷ Slovenija je menila, da je »zahteva po slovenski fronti izraz življenjske nujnosti naroda v našem položaju« in da »slovenstvo ni vezano za določeni svetovni nazor«. ¹⁰⁸ Le Slovenska zemlja je molčala, Bojevnik pa je odgovoril pozitivno.¹⁰⁹ Ljudska pravica je nato ugotovila, da »slovenska fronta, ki bo skupaj s hrvaškimi in srbskimi množicami, zbranimi v široko fronto ljudske svobode, izbojevala demokracijo v Jugoslaviji, se pojavlja. Že davno bi morala biti tu!«. ¹¹⁰ Hkrati je pozvala, naj se Slovenska zemlja in Bojevnik, med katerima so bili napeti odnosi, čimprej sporazumeta.

Skupina Slovenske zemlje je za 24. november 1935 sklicala v Celju konferenco svojih zaupnikov, Dobovišek pa je nanjo pozval tudi bojevnike, da bi jih odtrgal od zavezništva z Ljudsko pravico. Na konferenco sta brez povabila šla tudi Vilfan in Ivan Kreft kot predstavnika skupine Ljudske pravice, da bi predlagala združitve teh skupin in njihovih listov ter izvolitev vodstva SLF. Med zaupniki je bilo več simpatizerjev Ljudske pravice, ki so pripomogli k odločitvi, da Vilfan in Kreft lahko sodelujeta na konferenci. Na njej so dosegli znani sporazum o združitvi vseh treh listov v eno glasilo »za vse pripadnike slovenskega kmečko-delavskega gibanja«. Bojevnik in Ljudska pravica sta sporazum takoj objavila, Slovenska zemlja pa šele 15. decembra s pripombo, da mora biti to gibanje del Mačkovega gibanja.¹¹¹

¹⁰⁴ Pismo PK Slovenije od kraja oktobra 1935.

¹⁰⁵ Delavski obzornik, 9. XI. 1935.

¹⁰⁶ Akciono jedinstvo strukovnih organizacija, 14. VII. (1936), Bek, arhiv Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd.

¹⁰⁷ Slovenec, 13. in 15. XI. 1935.

¹⁰⁸ Slovenija, 15. XI. 1935.

¹⁰⁹ Bojevnik, 3. XI. 1935.

¹¹⁰ Ljudska pravica, 15. XI. 1935.

¹¹¹ I. Kreft, Skupina »Ljudske pravice« in njen prvi zaveznik. Ljudska pravica, 3. II. 1954.

Na sestanku predstavnikov konzorcijev teh treh listov 19. decembra za izvedbo sporazuma je Slovenska zemlja zahtevala zase odločilno vlogo v konzorciju in sprejem njenega kasnejšega pristavka k sporazumu.¹¹² Zato ni prišlo do realizacije celjskega dogovora. Bojevniki pa se je združili z Ljudsko pravico in v nekaterih okrajih so na delegatskih zborovanjih kmečko-delavskega gibanja zahtevali, da mora Ljudska pravica postati njegovo edino glasilo.¹¹³

Vtem je prišlo do druge konference kmečko-delavskega gibanja v Celju, na kateri so delegati napadali predstavnika Slovenske zemlje, ker ni izvedla sporazuma o združitvi listov. Kukovec se je branil s tem, da je Vilfan komunist in Ljudska pravica komunistična. Kljub temu so delegati podpirali Vilfanove predloge. Skoraj vsi so se izrekli, da mora biti Ljudska pravica njihovo glasilo.¹¹⁴

Okrepitev Ljudske pravice je začela skrbeti slovensko JRZ, ki je od jeseni 1935 omejevala že tako majhne svoboščine s prepovedjo opozicijskih zborovanj in sestankov in s poostreno cenzuro. Ko je policija januarja 1936 aretirala nekaj članov pokrajinskega komiteja in sekretarja Marna, jih je odpeljala v Zagreb, kjer so jih hudo mučili, da bi prišli do dokaznega gradiva o legalnem delu partije.¹¹⁵ Ker tega niso dobili, so zagrozili demokratičnim listom. O teh razmerah je Ferdo Kozak 25. januarja 1936 pisal Mišku Kranjcu:

»V zadnjih dveh tednih se je položaj pri nas bistveno spremenil. Revija (Sodobnost — op. F. S.) bo poslej skoraj izključno literarna, vse drugo so višje sile izločile iz njene kompetence. Razumel boš, če pristavim, da bo Književnost prenehala. Akademski glas in Pravica sta izgubila predcenzuro. Glas je že utihnil. Pravice pa tudi menda v kratkem ne bo več. Meni je bilo vse razloženo, kako in kaj in da smo tik tistega roba, ko izdihneš svojo junaško življenje, ker je bilo pač prejunaško menda.«¹¹⁶

Predvidevanja za Ljudsko pravico so se kmalu uresničila. Ko jo je policija trikrat zaporedoma namenoma zaplenila, jo je 18. marca prepovedala, urednika pa aretirala. Njeno uredništvo je čez nekaj dni prek poverjenikov organiziralo zbiranje podpisov zoper prepoved.¹¹⁷ Čeprav je Slovenska zemlja odsvetovala podpisovanje,¹¹⁸ policija in žandarmerija pa zasledovali zbiralce podpisov,¹¹⁹ niso mogli preprečiti te množične akcije.

Korošec je kot notranji minister lahko spoznal, da zgolj s policijskim nasiljem ne bo mogel zatreti demokratičnega protifašističnega gibanja. Zato je v ekspoziciji v skupščini 6. marca 1936 pozval na pomoč v boju proti komunizmu tudi cerkev, šole, stranke, kulturna in socialna društva ter novinarje.¹²⁰

Uredništvo Ljudske pravice se je ob prepovedi dobro znašlo, ker je gradivo, pripravljeno za Ljudsko pravico, že naslednji dan natisnilo z glavo Bo-

¹¹² Slovenska zemlja, 29. V. 1936.

¹¹³ Ljudska pravica, 6. III. 1936; Bojevniki, 19. III. 1936.

¹¹⁴ Izveštaj Körnera 26. II. 1936; Slovenska zemlja, 30. IV. 1936.

¹¹⁵ Poročilo iz Slovenije konec junija 1936.

¹¹⁶ Glej opombo 21, str. 1097.

¹¹⁷ Okrožnica, Ljubljana, 23. III. 1936.

¹¹⁸ Naša zemlja, 31. III. 1936.

¹¹⁹ Žandarmerijska postaja Toplice, št. 357, 27. III. 1936, fond okr. glavarstva Novo mesto. R. Zupancu in K. Henigmanu je v zadnjem hipu uspelo skriti podpisano polo, ki se je tako ohranila. Fotografski dokumenti o boju KPS I, 2. knjiga. IZDG in Muzej ljudske revolucije Ljubljana 1965, str. 125.

¹²⁰ Glej opombo 6, str. 443.

jevnika. To se je zgodilo še enkrat. Čez skoraj dva meseca pa je začel izhajati tednik Stara pravda, ki je zapisal, da je razvoj pokazal, kako zdrava misel je bila, da bi iz treh skupin osnovali središče slovenske fronte, ker začenjajo nanjo misliti celo socialisti.¹²¹

Ob Kukovčevi šestdesetletnici 10. junija 1936 so se zbrali v Mariboru predstavniki raznih političnih skupin. Vsi so govorili o zbližanju in sodelovanju,¹²² vendar do stvarnih dogovorov še ni prišlo. Čez nekaj tednov so se začeli pogajati predstavniki Slovenske zemlje in Stare pravde. Njim se je pridružil tudi Delavski obzornik, ki ga je dušila neusmiljena cenzura, da bi tako ali tako moral prenehati z izhajanjem.¹²³

Sredi julija so se vse skupine slovenskega kmečko-delavskega gibanja združile. Skupen list je postala Slovenska zemlja z geslom »Za staro pravdo« in podnaslovom »Glasilo slovenskega ljudskega gibanja«. Upravljal jo je enoten konzorcij iz obeh starih, ki so se mu pridružile še druge skupine, med drugim Delavski obzornik, ki je tedaj prenehal izhajati. Novi list je dobil tudi večjo rubriko Delavski vestnik. O tej združitvi je Stara pravda zapisala, da kljub cviram, sponam in pritisku gibanje napreduje »vidno in krepko«, da je »slovenska ljudska fronta vsak dan močnejša in popolnejša«.¹²⁴

Ljudski fronti so se 20. julija pridružili še socialisti, ki so se zedinili za »skupni akcijski program« in ga podpisali. Ob tem je nova Slovenska zemlja lahko upravičeno zapisala: »Podlaga za slovensko ljudsko fronto je podana!« Želela je le, da ne bo sporazum s socialisti veljal samo za napovedane občinske volitve.¹²⁵

Kmečko-delavsko gibanje (KDG) je s tem izvedlo prvo široko koncentracijo slovenskih demokratičnih sil. Zlasti je bila važna vključitev delavskega gibanja okrog Delavskega obzornika, ki ga je vodila partija. S tem se je KDG, ki je bilo doslej v glavnem omejeno na kmečko ljudstvo, tesneje povežalo z delavskim razredom, da je postajalo res kmečko in delavsko, kar se je pokazalo v velikem stavkovnem gibanju poleti 1936:

»Sledili so veliki dnevi kmetško-delavskega gibanja, ko je kmet s svojo gmotno in duševno podporo podprl delavca v boju za izboljšanje njegove bedne mezde. Ta skupni boj je slovensko kmetško-delavsko gibanje zelo utrdil.«¹²⁶

Stavkovno gibanje je tedaj doseglo največji razmah po splošni stavki aprila 1920. Leta 1936 je bilo skupno kar 25 stavk z okoli 19 000 stavkajočimi delavci,¹²⁷ od katerih sta bili dve splošni: stavbinska s 3500¹²⁸ in tekstilna z 8500 stavkajočimi. Med temi stavkami se je z gmotno in moralno pomočjo kmetov kazala rastoča povezanost delovnega ljudstva, na drugi strani pa policijsko nasilje klerikalnih oblastnikov.¹²⁹

¹²¹ Stara pravda, 21. V. 1936.

¹²² Slovenska zemlja, 30. VI. 1936.

¹²³ Izveštaj Vlade, Situacija i JRZ, 14. VII. 1936.

¹²⁴ Stara pravda, 16. VII. 1936.

¹²⁵ Slovenska zemlja, 6. VIII. 1936.

¹²⁶ Progresivna Slovenija, I. Kreft, str. 226.

¹²⁷ Sodobnost 1938, str. 57.

¹²⁸ T. Brejc, Še ena obletnica. Ljudska pravica, 3. VI. 1956.

¹²⁹ Velika tekstilna stavka, 1956. Natlačen je hotel uvesti celo prisilno delo, kar pa je Stojadinović odbil, ker pač že dovolj pooblastil daje zakon o zaščiti države. Zasedbo tovarn »je absolutno treba preprečiti z najenergičnejšimi ukrepi«. (Šifrirana depeša 31. VIII. 1936 — Natlačen — Stoj, Stojadinovičev fond.)

Sredi septembra je režim JRZ ustavil Slovensko zemljo, tako da je KDG pred občinskimi volitvami ostalo brez glasila. Pri tem je ban Natlačen uporabil uredbo z dne 16. julija 1932 o izdajanju in širjenju protirežimskega tiska,¹³⁰ ki jo je banska uprava med šestojanuarsko diktaturo izdala proti — klerikalcem. Po tej uredbi je bila KDG prepovedana tudi vsaka predvolilna propaganda z letaki itd. Na ta teror je KDG odgovorilo s temle letakom, natisnjenim v Zagrebu:

»Glavna zahteva slovenskih in hrvaških punktacij je bila, da se vrnemo nazaj v politično stanje, ki je nastalo po prevratu 29. oktobra leta 1918, po prelomu z Dunajem in z Budimpešto. To hočemo javno in slovesno manifestirati letos 29. oktobra.

Hrvati stojijo v boju za to zahtevo kot en mož... Drugače je s Slovenci, odkar je vodstvo bivše SLS vstopilo v vlado in se odreklo boja za popolno rešitev slovenskega vprašanja. Dr. Korošec, dr. Kulovec in drugi voditelji JRZ odvrtaajo manj zavedne in od oblasti odvisne ljudi od odločne narodne in socialne borbe s politiko dajanja drobtinic, a borbene, odločne in zavedne skušata strahovati s policijskim in žandarskim terorjem. S pomočjo jeene-sarskih postav preganjata pristaše slovenskega kmečko-delavskega gibanja in slovenske ljudske fronte. JRZ je JNS celo prekosila za dva politična umora, za pet prepovedi časopisov (med njimi »Ljudska pravica«), za dve prepovedi knjig, za razpust »Boja«, TOI zbornice, »Zveze delavskih žen«, »Triglava« itd. A sedaj neposredno pred volitvami je zaprla in zapečatila prostore lista »Slovenska zemlja«, upravnika, urednika in več sotrudnikov je pa odpeljala v zapor...

V Sloveniji vlada sedaj neke vrste izjemno stanje in policijski teror, kakor ga ne poznajo druge pokrajine države... V Sloveniji se opozicija ne sme pokazati v javnosti, kaj še, da bi smela prirediti sestanek ali zbor. Po vseh drugih krajih opozicija sme izdajati svoje časopise, v Sloveniji ne sme izhajati nobeden listič, ne sme se tiskati nobena brošura ali letak. V Sloveniji vlada sedaj takšen teror pod Koroščevo komando, kakor je vladal pod Jevtičem na Hrvaškem...

Občinske volitve, ki so razpisane v Sloveniji za 25. oktober, nudijo najboljšo priliko za obračun z jeruzalemskim nasiljem. A z borbo Slovenci ne bomo prenehali, dokler ne dosežemo stanje, kakor je bilo po 29. oktobru 1918. leta...¹³¹

V takih okoliščinah so potekale delne občinske volitve, ki so bile v 225 občinah od skupno okrog 370. Od 153653 volilnih upravičencev je JRZ dobila 54 580 ali 35,5 % glasov volilnih upravičencev in 132 občin, opozicija 33 662 glasov ali 22 % in 62 občin, liste, ki so bile kompromisne z JRZ, 9035 glasov ali 9 % in 31 občin, volitev pa se ni udeležilo 33,5 % volilnih upravičencev.¹³² Če upoštevamo vsestransko nasilje in javno glasovanje, je bila opozicija s tem rezultatom lahko kar zadovoljna.

KDG je res postajalo »upoštevanja vreden faktor«¹³³ kot plod enoletnih prizadevanj slovenskih komunistov, ki so težišče svojega tako imenovanega

¹³⁰ Službeni list, št. 510/59.

¹³¹ 29. oktober, slovenski ljudski praznik.

¹³² Progresivna Slovenija, I. Krefč, str. 245. M. Mikuž navaja drugačne uradne rezultate: JRZ 184 občin, kompromisna JRZ 13, opozicija 24 in Nemci 3 (Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 447).

¹³³ Neodvisnost, 22. XII. 1936.

legalnega dela od pogajanj leta 1935 prenašali leta 1936 na različne akcije (zbiranje protéstnih podpisov, mirovne akcije, shodi, stavke, pomoč stavka-jočim), v katerih so razgibali množice in pod tem pritiskom laže dosegli povezavo nekaterih demokratičnih skupin v KDG kot prvi obliki ljudske fronte na Slovenskem.

V času, ko so slovenski komunisti dosegali s svojim širokim političnim delom dokajšnje uspehe, partija v Sloveniji ni imela pravega vodstva, ker je bila večina članov PK v zaporu. Vilfan se je omejeval na legalno delo.¹³⁴ Mirko Košir je po vrnitvi iz zapora junija 1936 vodil ilegalno delo in sklical širši partijski aktiv, ki je sprejel njegovo pismo kominterni, da je CK kriv za nekatere aretacije.¹³⁵ V njem je zahteval samostojnost komunistične stranke v Sloveniji, CK KPJ naj bi bil le nekaj koordinacijski odbor.¹³⁶

Ko se je Tito, ki je medtem postal organizacijski sekretar CK, seznanil s tem pojavom separatizma, je sporočil v Moskvo, naj se Kardelj čimprej vrne v Slovenijo in »stvar se bo dobro končala«.¹³⁷ Konec leta se je Tito iz Pariza, kjer se je nekaj časa zadržal po odhodu iz Moskve, vrnil v Jugoslavijo in med drugim urejal razmere v Sloveniji. Sklical je manjšo konferenco »peterice glavnih« in »stvar je minila v najlepšem redu«.¹³⁸

Sredi februarja 1937 se je Kardelj vrnil domov, da do kraja uredi zadevo s »slovensko opozicijo do CK«, pripravi legalno posvetovanje in ustanovni kongres KPS.¹³⁹ Spor je bil v glavnem rešen s posebno resolucijo. Marca se je sestal plenum PK, 17. aprila pa se je na ustanovnem kongresu zbralo 11 delegatov (3 niso prišli, 1 delegata je PK odklonil). Delegati so zastopali 250 članov partije¹⁴⁰ in med drugim sprejeli manifest.

Manifest je realistično ugotovil, da se nad slovenskim narodom »grozeče kopičijo oblaki, ki jim ni primere v njegovi zgodovini« in opozoril, da »pomeni nemško-italijanska zveza za slovenski narod strašno nevarnost, da ga bodo fašistični roparji vnovič razkosali«. Pred to nevarnostjo pa je slovenski narod popolnoma nezavarovan zaradi notranje in zunanje profašistične politike vlade Stojadinović - Korošec.

Zato je manifest ustanovnega kongresa zahteval demokratične svoboščine, federativno ureditev države, sklicanje konstituante, demokratično izvoljen parlament za slovenski narod in podporo boju slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah za narodnostne pravice, ker se »ne more in ne sme odpovedati svojega starega cilja: združene in svobodne Slovenije«. Nadalje je manifest naštel zahteve za zboljšanje gmotnega položaja delovnega ljudstva.

Vse demokratične sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda, je pozval, naj se združijo, »ker ne more in ne sme biti nobenih pregrad in zaprek, ki bi ovirale združitev vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in izkoriščanju«. Manifest zaključuje:

¹³⁴ Izveštaj Džina o provali, 4. VIII. 1936.

¹³⁵ O predvojnem delu komunistov, M. Košir.

¹³⁶ Izveštaj Rudiya 21. IX. 1936.

¹³⁷ Flajšeru, 23. X. 1936, Tito.

¹³⁸ Dragi prijatelj, 6. II. 1937, Tito.

¹³⁹ Für Fleischer No. 13 od 27. II. 1937.

¹⁴⁰ Prepis pisma Sommerja Fleischerju, št. 50, 3. V. 1937. (...Sporočilo Bevca o slovenskem ustanovnem kongresu.)

»V svesti si velike nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, in zavedajoč se velike odgovornosti, ki leži na delavskem razredu za usodo slovenskega naroda, so smatrali slovenski komunisti za potrebo, da svoje organizacije preosnujejo v Komunistično partijo Slovenije, da bi s tem najjasneje podčrtali svojo pripravljenost, boriti se za to, da bi tudi slovenski narod svobodneje zadihal...

Komunistična partija Slovenije, ki v svoji zgodovini pokaže lahkno tako lepo število največjih junakov v boju za svobodo vsega ljudstva, se bo z ramo ob rami z vsemi demokratičnimi silami slovenskega naroda še z večjo odločnostjo borila, da se odbije nevarnost, ki mu preti s strani fašizma, in da se uresničijo demokratične težnje svobodoljubnega slovenskega ljudstva.«¹⁴¹

Ustanovni kongres KPS je očitna prelomnica v zgodovini slovenskega delavskega gibanja, ki je zavestno prevzelo na sebe zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda. KPS se je na samem kongresu in v svojem manifestu javno obvezala, da se bo borila tudi za življenjske koristi slovenskega naroda, njegovo svobodo in napredek. Da je bila ta njena obveznost iskrena, je pokazal in dokazal kasnejši razvoj.

Svoje stališče za zbiranje slovenskih demokratičnih sil v ljudski fronti je partija še podrobneje razložila v obširnem pismu o perečih političnih vprašanjih z naslovom »Dragi prijatelj«, ki ga je sredi februarja 1936 napisal Kardelj, sprejel pa CK KPJ.¹⁴²

Pismo poudarja, »da je slovenska ljudska fronta borbena skupnost slovenskih ljudskih množic, ki mora zrasti iz potreb slovenskega ljudstva in naroda. Slovenska fronta ni torej repek in prispevek Mačkovega gibanja«, temveč je le »zaveznik hrvaških ljudskih množic«. Zato je treba pritegniti vanjo slovenske skupine, ki se imajo za Mačkovo gibanje na Slovenskem. Zagovorniki SLF so zvesti zastopniki slovenskih narodnih pravic, zato morajo »povedati, da se ne strinjajo s tistimi ljudmi v Mačkovi okolici, ki bi radi Slovence proglasili za ‚planinske Hrvate‘...«

V drugem delu pisma opozarja, da so temeljne slovenske množice katoliške množice, do katerih bomo prišli »prek akcij za osnovne slovenske zahteve... Začetek je dober. Iz izkušenj takih slovenskih bojev, kakor so nepori za bolnico, univerzitetno knjižnico itd., se je treba zlasti učiti«. Do njih bomo prišli tudi prek JSZ. »Ne gre le za njen vpliv med delavstvom, gre za dejstvo, da JSZ postaja zbirališče najdoslednejših demokratičnih in slovenskih krogov bivše SLS.« Končno bomo prišli do njih tudi »z delom v JRZ«.

Slovenske fronte si »ne moremo misliti brez delavskega razreda. Priznati je treba, da je slovensko delavstvo danes slabo vneto za slovenske narodne zahteve... zaradi nacionalne politike socialne demokracije«. Zato je treba pritegniti delavstvo v slovensko fronto na podlagi njegovih samostojnih zahtev nacionalnega značaja... (in) skupnih zahtev z drugimi delovnimi sloji...«. Hkrati je potrebno »razjasnjevanje, da zdravi slovenski narodni interesi niso nasprotni delavskim interesom in proletarskemu internacionalizmu.«¹⁴³

Ljudska fronta je v začetku leta 1937 med množicami sicer po malem napredovala, saj so se po manjših krajih in vaseh vsako nedeljo vrstili zaupni

¹⁴¹ Glej opombo 50, str. 409.

¹⁴² Protokol sjednice PB 13. II. 1937.

¹⁴³ Dragi prijatelj (nepodpisano in nedatirano pismo, napisano februarja 1937). Glej tudi opombo 139.

sestanki. V vodstvu KDG pa je prihajalo do težav. Komunisti so Titu hvalili Kukovca, da je »pameten in dojemljiv«, Lončar pa da je imel »firersko tendenco«.¹⁴⁴ Med KDG in HSS so bili slabi odnosi, ker je HSS želela, da bi bil delavski razred v njem enakopraven dejavnik. V Zagrebu so natisnili letake proti komunistom, ki so jih v Sloveniji večinoma uničili, in odgovorili, da brez delavstva ni ljudske fronte. Mačkovo vodstvo je začelo pošiljati v Slovenijo svoje ljudi, da bi tako ustanovilo svoje organizacije. KDG se je temu uprlo, želelo pa je najti sodelovanje s hrvatskim gibanjem, toda na enakopravni osnovi.

Po kasnejšem Kardeljevem poročilu so vse skupine v KDG vlekli na svojo stran. Lončar in radičevci so hoteli, naj bi bilo KDG Mačkova podružnica; socialisti, ki so Leskoška najprej odstavili kot predsednika Strokovne komisije in ga nato še izključili iz sindikata, pa so sabotirali Slovensko ljudsko fronto.¹⁴⁵ Lončar je 21. marca izstopil iz KDG in šel 11. aprila na sestanek somišljenikov v Zagreb. Ostalo je ljudsko gibanje s Kukovcem na čelu, ki je bilo na bazi ljudske fronte. Tudi mnogi ljudje, na katere je računal Lončar, so bili iskreni privrženci ljudske fronte.¹⁴⁶ Zatem so še socialisti 6. junija formalno izstopili iz KDG.

Ob analizi dotedanjih slabosti ljudske fronte je CK KPJ menil, da v Sloveniji še daleč ni političen dejavnik. Najbrž njena sedanja oblika in sestav ne ustrezata specifičnim razmeram v Sloveniji. Tak dejavnik pa ne bo, dokler delavski razred ne bo v tej ali drugi obliki imel ustrezne vloge v ljudski fronti in dokler ji ne bo uspelo povezati se z osnovnimi množicami SLS. Toda v komunističnih vrstah je potrebna temeljita sprememba odnosa do katoličanov, ki je ni mogoče doseči z nekaj še tako dobrimi članki.¹⁴⁷

Medtem se je nadaljevala diferenciacija v slovenskem političnem življenju, ki je komunistom odpirala nove možnosti za širjenje ljudske fronte s povezovanjem novih demokratičnih skupin.

Spomladi 1937 je Kocbekov članek Premišljevanje v Španiji v Domu in svetu¹⁴⁸ poglobil krizo med katoliškimi kulturnimi delavci. Klerofašistični tisk je ostro napadal demokratično strujo, ki je zapustila staro revijo in ustanovila Dejanje.¹⁴⁹ Jeseni pa je opozicijski klub JRZ javno prelomil z JRZ in se v svojem sporočilu izrekel za združitev vseh demokratičnih političnih skupin.¹⁵⁰

Diferenciacija se je začela v Zvezi kmečkih fantov in deklet, ki je izglasovala nezaupnico Puclju. Njen predsednik in precej članstva je simpatiziralo z ljudsko fronto. Tudi SDS je na svoji konferenci izglasovala enako nezaupnico, vendar so se ostanki te stranke le delno pridružili ljudski fronti.¹⁵¹

Med krščanskimi socialisti je bilo levičarsko krilo naklonjeno sodelovanju v enotni fronti, temu pa je nasprotoval le še sekretar JSZ. Tudi med socialističnimi funkcionarji je nastala skupina levičarjev, ki je bila proti izključitvi Leskoška in zagovarjala enotnost delavskega razreda. Komunisti so imeli stike

¹⁴⁴ Dragi prijatelj, 6. II. 1937, Tito. Izveštaj Tita, 9. IV. 1937.

¹⁴⁵ Für Fleischer br. 26, 12. IV. 1937.

¹⁴⁶ Für Fleischer No. 35 von 7. V. 1937; Neodvisnost, 27. V. 1937.

¹⁴⁷ Fleischeru br. 49, 1. VI. 1937.

¹⁴⁸ Dom in svet 1937/38, str. 90—105.

¹⁴⁹ Dom in svet v letu 1937, Ljubljana 1938.

¹⁵⁰ Progresivna Slovenija, I. Kreft, str. 321.

¹⁵¹ Glej opombo 147.

s socialističnimi in krščanskosocialističnimi delavci tudi po krajevnih organizacijah.

Prav v času svoje krize v vrhu je slovensko ljudsko gibanje izvedlo uspele demonstracije proti Živkoviću, ki je 5. junija prišel v Ljubljano. Pred železniško postajo se je zbralo okrog 3000 ljudi, ki so vzklikali proti diktatorskemu generalu, pred kazino pa še več. Šele pozno v noč so se demonstranti razšli in v manjših skupinah krožili po mestu.¹⁵² V naslednjih dneh je završalo proti fašizmu tudi v Kranju, Mariboru in Celju, da je moral Živković zaradi nepričakovanega ogorčenja slovenskega ljudstva kar na hitro oditi.¹⁵³

Zaupniki oslabljenega KDG pod Kukovčevim predsedstvom so se 4. julija 1937 zbrali v Ljubljani in sprejeli resolucijo z nekaterimi aktualnimi političnimi zahtevami: razpust skupščine in svobodne volitve itd. Dopolnili so tudi izvršni odbor, ki so ga zapustili slovenski mačkovci.¹⁵⁴

S tem je kmečko-delavsko gibanje prebrodilo svojo prvo veliko krizo. Bilo je resda »še močno nebogljeno«, toda ostalo je in postalo »klica širokega ljudskega gibanja«,¹⁵⁵ ki se je s prizadevanjem KPS razvilo v naslednjih letih.

* * *

Po nasilni priključitvi Avstrije k Hitlerjevi Nemčiji marca 1938 se je slovenski narod znašel v še nevarnejšem položaju. Zato je CK KPS aprila sklical I. konferenco, ki je obravnavala novi položaj. Tito je o njej kratko poročal: »Na veliko noč sem bil na veliki zabavi (ženitvi) naše slovenske familije, bilo je zelo veselo ... dvajset ljudi ...«¹⁵⁶ Največ so govorili o priključitvi in dejavnosti Hitlerjevih agentov in soglasno izrazili solidarnost s Titovimi ukrepi. »Bil sem zelo ugodno iznenaden s pametnimi razgovori in navdušenjem ljudi.«

Konferenca je v resoluciji opozorila, da je priključitev Avstrije prvi Hitlerjev udarec proti obstoju slovenskega naroda. Zato KPS še odločneje poziva k združitvi vseh Slovencev, »vseh demokratičnih in pozitivnih sil slovenskega naroda od delavskih strank pa do vseh iskrenih, domoljubnih množic JRZ in JNS«.¹⁵⁷

Partija je julija začela izdajati Slovenskega poročevalca. Po Sloveniji so začeli ustanavljati protifašistične narodne svete za obrambo proti hitlerizmu, ki pa se niso mogli razviti, ker je režim JRZ zaviral njihovo delo.¹⁵⁸ Študentski Slovenski klub je prirejal narodnoobrambne tabore na Štajerskem in v Prekmurju.¹⁵⁹

Do nove povezave slovenskih demokratičnih sil je prišlo pred volitvami 11. decembra 1938, ko so ustanovile blok slovenske združene opozicije, ki je nastopil na Mačkovi listi. V njem so sodelovali KDG, ki je postavilo kandidate in namestnike v 12 okrajih, Lončarjeva Slovenska kmečka stranka v 11

¹⁵² Banska uprava, sekretar Verbič, telefonsko poročilo 5. in 6. VI. 1937, Stojadinovičev fond.

¹⁵³ Dragi Jože, 25. VI. 1937, »Smola«.

¹⁵⁴ Neodvisnost, 10. VII. 1937.

¹⁵⁵ Proleter, avgust 1937, št. 9, str. 5.

¹⁵⁶ Pismo Viktorja, došlo 29. IV. 1938 (Viktor — Valter), Viktor, 20. IV. 1938.

¹⁵⁷ Obzornik delavske politike, št. 1.

¹⁵⁸ Slovenski poročevalec 1938—1941. Slovenski knjižni zavod Ljubljana 1951, str. 26.

¹⁵⁹ Miroslav Luštek, Narodna študentska mladina v zadnjih letih pred vojno. Ljubljana v ilegali I, 1960, str. 101.

okrajih,¹⁶⁰ v treh pa stara SLS. V drugem bloku na Mačkovi listi so nastopali socialisti in JNS. Opozicija je zaradi hudega terorja¹⁶¹ in javnega glasovanja dobila 45 123 glasov, JRZ pa kar 170 252.

Februarja 1939 se je sestal plenum CK KPS, ki je razpravljal o porazu demokratičnih sil v Münchnu in analiziral decembrske volitve. Ocenil je, da relativno veliko glasov za opozicijo in velika abstinenca kažeta, da je slovensko ljudstvo pričelo obračati hrbet reakcionarnemu vodstvu JRZ. Vendar slovenske demokratične sile kljub nedvomnemu uspehu niso mogle biti povsem zadovoljne z volilnimi rezultati. Vzroki te slabosti so bili v preslabi aktivnosti demokratičnih sil in v njihovi neenotnosti.

Volilni rezultati v Sloveniji so pokazali, da je delavski razred ohranil in celo okrepil svoje pozicije ter se manifestiral kot važen političen dejavnik, čeprav je šel na volitve razcepljen, ker so se socialni demokrati združili z JNS. Partija je znova opozorila, da bo samo popolna in aktivna enotnost demokratičnih sil ter delavskega razreda rešila slovenski narod pred katastrofo.

Po volitvah je KPS prek KDG predlagala združitev vseh demokratičnih sil. Lončar je v imenu svoje kmetске skupine odklonil združitev in ustanovil Slovensko kmetsko stranko, katere predsednik je postal kmet Franc Špehar. Toda množice kmetov in sam predsednik Špehar so obsodile vodstvo SKS ter se na terenu povezoval s KDG pod vodstvom partije.

Delegati bivšega KDG, bivše SKS in drugih skupin iz vseh krajev Slovenije so na zborih 3. septembra v Celju in 29. oktobra 1939 v Ljubljani ustanovili Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. ZDLS ni bila »niti navadna politična stranka, niti navadna koalicija strank, marveč v pravem pogledu Zveza, Zveza vseh delovnih slojev Slovenije in združitev vseh organizacijskih kali, ki so pognale v okviru kmečkega in delavskega gibanja, v politično organizacijo, ki bo z neštetimi vezmi vezala v borbi vse delovno ljudstvo Slovenije«. ¹⁶²

Zveza delovnega ljudstva je izdala razglas »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije — Kaj hočemo«, v katerem je razložila svoje demokratične zahteve. Podpisali so ga številni delavci, kmetje, obrtniki in delovni inteligenti iz vseh slovenskih okrajev. Policija je takoj začela z aretacijami podpisnikov, proti čemur se je dvignil val protestov po Sloveniji. Decembra 1939 je v Zagrebu izšla Nova ljudska pravica, ki jo je državno pravdnštvo prepovedalo, ko je bila že v veliki nakladi razpečana.

Leta 1939 je izšla tudi Kardeljeva knjiga Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je s svojo analizo slovenske politike prepričljivo pokazala kažipot za osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Narod zamudnik, ki je bil v preteklosti večkrat v usodnih trenutkih plen reakcije, je še pravočasno opozorila, da »cd reakcije, ki mora propasti, Slovenci ne moremo pričakovati pomoči«. ¹⁶³

Pakt Hitler-Stalin, vdor rdeče armade na Poljsko in kasneje sovjetsko-finska vojna so za krajši čas nekoliko spremenili politiko KPJ, ¹⁶⁴ čeprav ne

¹⁶⁰ Poročilo o zboru delegatov slovenskega kmečkega gibanja, 12. marca 1939 v Zagrebu.

¹⁶¹ Dragi prijatelj, Lj. 12. dec. 1938. I.

¹⁶² V obrambo demokratičnih svoboščin, str. 14.

¹⁶³ Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1939, str. 253.

¹⁶⁴ Teze CK KPJ o mednarodni in notranji situaciji, oktober 1939.

v toliki meri kot pri drugih komunističnih strankah. Ta dejanja SZ so sicer zmedla prav redke komuniste, več pa zaveznikov iz protifašističnega gibanja. Tako so krščanski socialisti pisali, da nihče ne more več sodelovati s komunizmom; če bo nujno, bo to »skrčeno na minimum«.¹⁶⁵

Vendar so se skaljeni odnosi že pomladi 1940 začeli urejati, ko je KPS dala pobudo za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Zatem je izvedla množično akcijo za pobiranje podpisov, v katero je vključila širok krog svojih političnih delavcev in zaveznikov, ki so skupno zbrali okrog 30 000 podpisov.

V jeseni 1940 je KPS sklenila akcijski sporazum z vodstvom krščansko-socialistične skupine, februarja 1941 pa tudi z demokratičnim krilom Sokola v Sloveniji. Vzpostavljena je bila enotnost delavskega razreda. Delavstvo vseh smeri je po podjetjih ustanavljalo odbore delavske enotnosti.¹⁶⁶

Tako so se v zadnjih mesecih pred fašističnim napadom na Jugoslavijo povezovalе vse važnejše demokratične skupine. Prvič v slovenski zgodovini je bila uresničena enotnost demokratičnih sil v revolucionarno-demokratičnem in protifašističnem gibanju, ki se je po aprilskem zlomu še razširilo in organizacijsko izoblikovalo v Osvobodilni fronti slovenskega naroda.

¹⁶⁵ Delavska pravica, 12. X. 1939.

¹⁶⁶ Boris Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 7—12.